Војислав Богићевић

СЕЉАЧКИ ПОКРЕТ

У

БОСАНСКОЈ КРАЈИНИ

И

ПОСАВИНИ

1910. ГОДИНЕ

Војислав Богићевић

СЕЉАЧКИ ПОКРЕТ У БОСАНСКОЈ КРАЈИНИ И ПОСАВИНИ 1910 ГОДИНЕ

(Нацрт)

Крајем јула 1910 г., ненадано је избио покрет међу сељацима кметовима среза босанско-градишког, ширећи се снажно и брзо и у села сусједних срезова, да би доцније захватио цијелу Босанску Крајину и један дио Посавине.

Кметови су се скупљали на зборовима и одлучно изјављивали да више неће да плаћају спахијама[1]) трећину и да не дозвољавају да се врши процјена љетине у циљу одређивања висине хака. Тражили су, да земља коју обрађују пријеђе у њихову својину.

Оно што су закључивали на скуповима, сељаци су приводили и у дјело, одбијајући да плате хак, па су чак насилно спречавали свакога, ко је покушао да плати хак.

Премда је покрету био главни циљ да се аграрно питање ријеши облигаторним а не факултативним откупом, придружило му се доста и слободних сељака који су из класне солидарности хтјели да помогну покрет кметова.

Аустро-угарске власти изненађене покретом, а у страху да се не би од на око мирног покрета изродио крвав устанак, предузеле су врло енергичне мјере за гушење покрета.

Потребно је, макар и у најкраћим цртама истакнути узроке покрета да би нам било јасно, каква је то била снага која је могла да покрене десетине хиљада кметова, спремних да загазе у крв, за остварење постављеног задатка.

Босански сељак, а нарочито кмет, подносио је разне тегобе које су настале послије окупације Босне и Херцеговине коју је 1878 г. извршила Аустро-Угарска.

Сељак се није могао да отхрве тегобама које је морао да подноси као кмет, а истодобно није могао да се снађе, нити да поднесе многобројне тешке посљедице, настале усљед наглог развитка капитализма по окупацији, што је из основа пољуљало његов дотле уобичајени начин живота. Тиме се ни из далека не

[1]) Мјесто феудални господари (аге и бегови у Босни), свуда је употребљен назив »спахије« који је уобичајен у Босни.

мисли да је кмет живио боље под турском управом, него само то, да су све оне недаће које је он сносио под отоманском управом, биле још више појачане послије окупације.

Због свега тога, сељак је сиромашио и пропадао, напуштао је своје кућиште и пролетаризовао се. Он је као најамни радник тражио посла у индустриским предузећима која су се по окупацији подизала и ту под јевтину цијену продавао своју радну снагу, углавном страним капиталистима.

Најтеже је сељака — кмета погађало феудално угњетавање као посљедица neријешених аграрних односа.

Премда је гроф Андраши, аустро-угарски министар спољних послова у свом меморандуму поднесеном на сједници Берлинског конгреса 28 јуна 1878 г., оправдавајући тражење да Аустро-Угарска окупира Босну и Херцеговину, подвукао потребу рјешења аграрног питања,[2]) оно не само што није по окупацији било ријешено, него се стање кметова још више погоршало.

Аустро-Угарска је »реципирала и још 1878 г. промулгирала«[3]) познату »Саферску наредбу« од 14 сафера 1276 г. (12 септембра 1859) о уређењу односа између читлук-сахибија и чифчија под отоманском управом. Наредбом Земаљске владе у Сарајеву је одређено »да до каснијег темељног уређења земљодјелских одношаја, кристијански сељаци третину и друге по уговору дужне данке мухамеданским господарима као и досада давати имају, при избјегавању насилних сретстава«.[4]) Наређује се, да се Наредба од 14 сафера 1276 г. »има од сваког без разлике најстрожије набљудавати те се наредба ради опћег знања објављује«. У даљњем образложењу се каже да кметови плаћају трећину, а само у неким крајевима половину. У травничком санџаку је понајвише систем трећине, а само у мало мјеста систем четвртине и петине. У бањалучком и бихаћком санџаку је систем трећине,

---

[2]) Оспоравајући Порти способност да ријеши аграрно питање у Босни и Херцеговини, гроф Андраши, аустро-угарски министар спољних послова, рекао је на сједници Берлинског конгреса 28 јуна 1878 г.: ... »Трбало би да она (Порта) ријеши и аграрно питање које је било главни повод периодичним потресима који су бунили становништво, али ово је проблем који је пун потешкоћа код становништва које је вјерски и социјално подијељено на непријатељске логоре, проблем који само јака и непристрасна влада може ријешити у једној земљи у којој се сва непокретна својина налази у рукама муслимана, док хришћански кметови и радници сачињавају велику већину становништва ... Порти би било немогуће да ово учини баш и у нормалним приликама«. (Martons, Noveau Recueil general de Traités et autres actes relatifs aux rapports de droit international, Deuxième série, Tome III, I ère livraison, Gottingue 1878, стр. 322. Цитирано код А. Малбаше, Хрватски и српски национални проблем у Босни и Херцеговини за вријеме режима Бењамина Калаја. Осијек 1940 с. 101.

[3]) Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1906. Издање Ц. и кр. Зај. министар. финансија у Бечу. Загреб 1906. стр. 48.

[4]) Наредба Земаљске владе за Б. и Х. у Сарајеву бр. 45 цив. од 28 авг. 1878.

у херцеговачком систем трећине а у неким мјестима се плаћа четвртина и петина.[5])

»Саферска наредба« је у ствари била кодифицирање кметовских односа какви су постојали у доба Тахир паше, када је 1848 г. укинуто беглучење (кулук), а свуда уведена трећина као хак, што га је кмет имао да даје спахији.

Аустриске власти су од 1880 г. почеле да врше катастрално премјеравање земљишта у Босни и Херцеговини ради оснивања грунтовнице која је уређена 1886 г. Као »грунтовна јединица« узето је селиште — читлук и то без обзира да ли селиште стоји под кметовском правом, или је слободан посјед господара земље (беглук), или је то селиште слободног сељака. »Код кметовског селишта« унесен је, наравно, господар земљишта као власник«[6])

Катастралне књиге уредили су странци који ни из близа нису познавали аграрних односа у Босни, а то је, разумије се, било од велике штете за сељаке — кметове. Многи неуки и неписмени босански сељаци, нису имали »прилике ни могућности да при састављању катастралних књига пријаве и очувају своја кметовска права и служности, ради чега су несавјесни спахије почели да одузимају кметовима куће, земље и испаше, а све на основу катастралних књига«.[7]) С тим у вези још у то доба, јавио се велики број аграрних парница и спорова између спахија и кметова. Спахијама су, из политичких разлога, власти најчешће ишле на руку, поготово када су од 1886 г. сви аграрни спорови били са редовних судова пренесени на политичке власти.[8])

Једна од одредаба »Саферске наредбе« која се на штету кметова најчешће злоупотребљавала, садржана је у чл. 8 гдје се говори о томе, када читлук сахибија може дигнути чифчију са земље. Ту се говорило да спахија може дићи кмета са земље, ако

---

[5]) Бос. херц. новине, Сарајево бр. 30 од 28 XII 1880. Андре Бар у својој књизи »Босна и Херцеговина и аустриска управа од 1878—1903«, Београд 1906, цитира на стр. 100 један повјерљиви распис Зем. владе у Сарајеву у коме је наређено котарским претстојницима (среским начелницима) »да објасне народу да нова влада није ушла у Б. и Х. да укида старе законе него само да их примјењује подједнако према свакоме. Политички чиновници требало би да кажу народу, а особито кметовима, да их окупација није ослободила од обавеза које постоје већ више вијекова, него да је влада самим тим што је ускоро по окупацији потврдила закон од 14 сафера 1276, јасно дала на знање да ће строго мотрити на то, да се испуњавају обавезе садржане у томе закону«.

[6]) Извј. о упр. БиХ 1906 стр. 486.

[7]) Јосиф Холачек, Двадесет годишња окупација БиХ Београд 1899 стр. 139 и д. Катастралне комисије су на пр. општинске испусте, којима су се дотле служили и спахије и кметови, завеле у књиге као спахиску својину. Тиме је био тешко погођен сељак који се у доба неродице прехрањивао приходима од стоке, а они су му служили и за друге разне издатке наметнуте окупацијом. На жалбење сељака, влада је одговорила да »из државних разлога не може допустити, да се земља која је из испуста и пашњака узиграћена, претвори поново у пашњаке, јер кметови имају довољно испаше за стоку«. (Зем. вл. бр. 128.945/I од 14 I 1886.) Холачек, цит. дјело с. 146.

[8]) Наредба Зем. вл. бр. 18.042/I од 22 IV 1886.

овај не би хтио да се брине о обрађивању земље, чиме би спахија био оштећен, или лишен прихода са земље. У том случају, спахија је имао право да кмета тужи политичкој власти и да га у доказаном случају протјера са земље. Ту одредбу су многе спахије злоупотребљавали, служећи се митом, што су га радо примали поједини несавјесни аустриски чиновници и свима другим средствима, само да би земљиште прешло у њихову пуну својину и да би га могли лакше да продају. У »Стенографским извјештајима Бос.-херц. сабора«, налази се податак, како је неки котарски претстојник у Рогатици »за сепет јаја или једног овна скидао сељака са читлука«.[9]) Поједини чиновници примали су мито 100 и 200 форинти с тим, да у корист спахије донесу одлуку о протјеривању кмета са земље.[10]) Сарајевске службене новине пуне су »Дражбених изрока« тј. лицитација заплијењених кметовских селишта. Власти су искоришћавале несрећу сељака и на напуштена кметовска селишта насељавале странце-колонисте.

Бачени са својом породицом »на ледину и под граб«, сељаци су се, уколико нису одлазили на рад као најамници, насељавали на ерарним земљиштима — крчевинама. Они су те земље уз највећи напор, крчећи шуму, оспособљавали за обрађивање.

Ваљало је, међутим, од Земаљске владе у Сарајеву тражити дозволу за стално настањивање на ерарном земљишту, а то је било и тешко и споро. Сељаци бескућници »морали су и по десетак година да чекају на рјешење молбе, а за то вријеме по неколико пута су одлежавали апс и плаћали глобу«.[11])

Ако је сељак као кмет имао мало земље и хтио да се помогне обрађивањем крчевине, он ту земљу није могао да добије од државе као своје неограничено власништво, него ју је добивао ага уз оптерећење са кметовским правом. Тако су »сиромашни сељаци о своме руву и круву крчили и култивисали пусту земљу за богаташе и посједнике«.[12])

Количкогод је сељаку био тежак спахиски принос — трећина, или како је то у Босни обичније — третина, толико му је био тежак и државни порез: десетина.

Земаљска влада у Сарајеву регулисала је 1879 г. нарочитом наредбом плаћање десетине, одредивши да се плаћа у новцу (»relutum«).[13]) Установљен је нарочити »десетински тефтер«, који је важио и као основа за одмјеравање спахиског хака, у колико није постојала нарочита нагодба између спахије и кмета.[14]) Спахија се веома лако обавјештавао о томе, колико му кмет дугује.

[9]) Стенографски извјештаји Босан. херц. сабора 1910/11 књ. III, 1017.

[10])Холечек, цит. дј., 147.

[11]) Цит. Стен. извјешт., 1721.

[12]) Ibidem, 1721.

[13]) Наредба Зем. вл. бр. 16.608 од 1 VIII 1879.

[14]) Наредба Зем. вл. бр. 17.725 (Circular Erlass) од 29 VII 1879.

на име хака. Он је требао само да оде у Пореску управу и да ту види колико је сељаку одмјерено десетине, па да према томе одреди и трећину. То су спахије радили по одобрењу и сагласности са Земаљском владом.

Такве Владине одредбе погађале су материјално сељака, јер су при обрачунавању десетине узимане као мјерило тржне цијене (»jeweilige Marktpreise«). За сваку врсту жита за коју је плаћана десетина, одређивана је стална цијена у циљу плаћања десетине, не водећи рачуна о величини пореза, ради чега је »релутум« бивао 2½—3 пута већи него средња тржна цијена. На пр. 1888 г. цијена пшенице у Сарајеву кретала се између 3—5—8 крајцара, а »релутум« је био 11 крајцара, ради чега је сељак за једну пореску оку, морао да прода 2—3 оке жита. Сељаку није до новог жита ништа остајало, он је морао да продаје у бесцијење стоку да би се прехранио и платио порезе и најчешће је пропадао.[15])

Осим тога, плаћање десетине је било одређено за мјесеце септембар—децембра и ко у том времену није могао да плати, дуг је наплаћиван егзекутивним путем.[16]) Стога су у Босни били омражени десетари који су купили и утјеривали, а такођер и процјењивали десетину, па се често дешавало да су их сељаци убијали.

Из једне тужбе бањалучких сељака из 1888 г. разабире се тешко стање сељака на основу захтјева у тужби:

1) да десетину уписују поштени људи и да се плаћа у натури (»јер не сију банке, него жито«);

2) да се не кулучи по два мјесеца, него по 6 дана;

3) да се порези плаћају у оброцима, а не одједном, ради чега се сермија продаје у бесцијење;

4) да се са сељацима не поступа на суду као са стоком.[17])

За државом су се повели и неки спахије, па су почели да траже од кметова да и хак плаћају у новцу, тако да је сељак падао у безизлазно стање.[18])

Од 1905 г. почело је »паушалирање« десетине, тј. плаћање просјечног износа десетине, обрачунатог од десет последњих година, а не као досад по процјени комисије. У владином извјештају се каже да тиме »није промијењена битност саме десетине, него само начин плаћања«.[19])

Паушалирањем десетине, било је стање сељака олакшано само у толико, што је био истргнут из канџа несавјесних десе-

[15]) То је био један од многих разлога да је начин обрађивања земље остао екстензиван ради незаинтересованости сељака. Сељаци на Паламама нису 1890 г. хтјели да приме бесплатно гнојиво које им је влада давала, говорећи, да не би имали још више посла са »господом десетарима«. (»Србобран«, Загреб бр. 110 1894.).

[16]) Цит. Извјештај о упр. БиХ с. 384—389.

[17]) »Србобран«, бр. 44 и 51/1888.

[18]) Холечек, цит. дј. с. 141.

[19]) Извј. о упр. Б. и Х. 1906 с. 388.

тара, али се сад за то омогућило појединим грамзљивим спахијама да помоћу својих, најчешће несавјесних субаша, одмјеравају кмету висину трећине по својој вољи. Споразум између спахије и кмета тешко се постизао, ради чега је бивало све више и више аграрних спорова. За свега три године (1907—1909) било је код политичких власти подигнуто око 56.000 аграрних парница.[20]) Кочићева »Отаџбина« доноси цио низ примјера несавјесне процјене тежачке љетине.

Осим десетине и трећине, сељака су притискивали и многи други порези (овчарина, козарина, крмарија, кућарина итд.).

Кочић је, говорећи у Сабору поводом буџетске дебате 1911 рекао да су »порези које плаћају земљорадници врло тешки и потпуно неправедни према порезима које плаћају earземљорадници — варошани. Док је сваки тежачки приход опорезован, у варошана није опорезована рента и неки други приходи од капитала, нити је опорезован агински хак.«[21])

Сељак је падао у руке разних спекуланата и зеленаша, који су прекупљивали кметовска селишта, да би их доцније продали по скупе паре. Дешавало се често, да су продавац и купац споразумно уносили у грунтовне књиге већу цијену за продату земљу, него што је она у ствари била, само да би могли уцијенити кмета, ако је хтио да се откупи.[22])

Осим државних земаља, сељаци су узимали под закуп »беглуке« (беглучке земље), плаћајући сопственику земље обично половину укупног прихода са земље.

Стицање беглука вршено је под Аустро-Угарском: а) отимањем кметовске земље и то најбоље и на најзгоднијем мјесту; б) захваћањем државних и општинских шума и испаша; ц) кривим уписом у грунтовници кметовске земље под беглук без знања тежака, или обманом тежака; д) поклонима Аустрије за политичке услуге често у виду продаје са незнатном цијеном од 50 хелера по дунуму«. Власник је могао да крене закупника земље (»беглучара«) кад год је хтио са свог беглука.[23])

Кроз цио период владања Аустро-Угарске у Босни, понављале су се из године у годину разне и тешке недаће које је сносио сељак и које су у њему стварале расположење за буну. Под насловом »Суви зулуми« и сл., налазимо у дневној штампи, неких влади несклоних новина, цио низ недаћа које су тиштале сељака, а нарочито кмета. То су: лажна процјена љетине, злоупотребе лугара у вези са »шумским штетама«, злоупотребе и рђави поступци

---

[20]) Ђоко Перин: Економски развитак села од 1878—1928. (Напор Босне и Херцеговине, Сарајево 1929) с. 288.

[21]) Цит. Стеногр. извј. бос. сабора, с. 1722.

[22]) »Србобран« — Загреб, бр. 24 и 51.

[23]) Ђоко Перин, цит. дј. 294.

аустриских чиновника, зулуми субаша, нечовјечни поступци према кметовима спахија немуслимана (»кметодера«).[24])

Уза све то, сељак је био неписмен и непросвјећен, јер се власт није старала за подизање његовог културног нивоа, ради чега је постајао жртвом несавјесних људи и разних спекуланата, који су хтјели да се на брз и лак начин обогате.

Живот босанског сељака, а нарочито кмета био је под аустро-угарском окупацијом пун борбе и прегарања. Он је био препуштен сам себи, јер је био отсјечен од чаршије, односно од градске буржоазије која је у новим политичким економским условима налазила могућности за профит и богаћење.

Не могавши да поднесе многобројне невоље које су га притискивале, сељак се лаћао и оружја и борио се као хајдук и дижући устанак против економске експлоатације и националног угњетавања. Од године 1878 па све до 1898 у Босни и Херцеговини је пламтила хајдучија. Аустро-угарске власти су потро-

[24]) Велики број конкретних примјера о разним тегобама које је под Аустро-Угарском подносио бос. сељак, налази се у Стен. извј. бос. сабора, у Кочићевој »Отаџбини«, »Глас Слободе« и у другим новинама које су у аграрном питању заузимале становиште облигаторног откупа кметова, затим у цитираним књигама Холечека и Бара, ма да је ова друга прилично субјективно писана.

С тим у вези преноси сарајевска »Самоуправа«, орган муслиманске демократије, коју је уређивао Осман Ђикић — чланак Хамида Сврзе из »Прегледа« под насловом »Аграрно питање« у коме се између осталог каже, како су »кметовска земљишта јевтина и свако се боји да их купи — с друге стране слободна земљишта имају добру прођу. Више пута се при продаји гони и лихварство. Неко прода иметак и у грунтовници заведе да га је на пр. продао за 2000 круна, а у ствари можда за 1000 круна или још јевтиније. Кмет ако хоће сада да се сам откупи мора да даде дотичном лихвару 2000 круна. Посједници су наши, а особито бегови, сталеж нерадин (част изнимкама!), од зевка и уживања, а у чијем ћемо газдинству слабо наћи економије. Живи из дана у дан од прихода што му га кмет донесе, па бар да тај приход добро и корисно употријеби. Ради слабог економисања трпе оскудицу. Од оних наших старих беговских фамилија, поносних и богатих, данас су у највише случајева фамилије скривеног сиромаштва, на очи још богате, а унутра немоћне и сиромашне«... »Кмет неће да ради агинску земљу јер мисли, ако је боље уради, да је урадио само за агу. То је посве неоправдано, јер ако је боље уради, имаће и он, баш као и ага већу корист«. (»Самоуправа« бр. 36 од 1 XII 1910).

Осиромашени аге и бегови да би дошли до што већег прихода вршили су све већи притисак на кметове. Не говорећи о странцима, из крајева ван Босне, кметовска селишта која су продавали муслимански земљопосједници, прелазила су у руке и домаћих зеленаша, тако да се стварао беговат од Срба и Хрвата, ма да не у толиком броју колико је било Муслимана. Али у поступцима према сељацима кметовима сви су били подједнако нечовјечни. Осуде зеленаша налазе се стално у Кочићевој »Отаџбини«, па и у »Српској Ријечи«. Тако »Српска Ријеч« од 28 X 1910 г. бр. 225 под насловом «Јата црних гавранова« напада зеленаше Милу и Јову Костића из Бања Луке и Јову Костића из Дервенте, због тога што купују кметовска селишта и беглучка земљишта да касније биједном тежаку уз добар ћар препродају. Као куга морија то јато црних гавранова кола унаоколо, а касније враћају се кућама са успјелом тр-

шиле велике суме новаца за гушење хајдучије и буна (1882), а било је доста и људских жртава.[25])

Сељаци су се борили без организације и без доброг руководства, а осим тога били су изоловани од града и нису налазили ни са које стране на помоћ. Стога су и они били препуштени на милост и немилост аустро-угарских власти које су их без милости гониле и уништавале контрибуцијама и другим присилним мјерама.

Борбом, макар и стихиском, сељак је успијевао да одбије од села разне зулумћаре, или да их бар уразуми да буду умјеренији и човјечнији при процјени сељакове љетине.

Али, аустро-угарске власти су у то доба претстављале добро организован и војском и жандармеријом помогнут управни апарат, због чега су сви покушаји да се олакша стање сељака били брутално угушивани.

Друго сретство, којим се служио и сељак и ситни грађанин да би олакшали тежак положај усљед промјењених економских и политичких услова живота, биле су емиграције које су потрајале од 1878 године па све скроз до пропасти Аустро-Угарске.

Премда није циљ овога чланка да говори о емиграцијама, каракретистично је владино мишљење о њиховом узроку, а то су уједно и узроци који су босанске сељаке ставили у покрет 1910 године.

Из Босне су се селили Срби, Хрвати и муслимани. Срби су се селили највише у Србију и Црну Гору, муслимани у Турску, а Хрвати у Америку, куда су ишли дјеломично и остали. Муслимани су се селили у највећем броју.

Влади није било драго да се, нарочито у иностранству, пише о емиграцијама, јер се то искоришћавало да се покаже неспособност аустро-угарских власти за рјешавање разних социјалних и других питања. Стога је она, како јој је кад требало, кочила или пуштала људе да се селе, колонизирајући на њихова имања колонисте — странце.

За јавност је влада наводила друге узроке емиграција, сводећи их на чисто психолошке мотиве, а »pro domo« у повјерљивим актима се ти узроци приказују другчије.

повином и већ добро прорачунатим ћаром«. Наводи примјер, како је 15 кућа кметова села Мишковци ступило 1901 г. са Ризванбеговићем Хакибегом из Стоца, својим спахијом, у преговоре ради откупа. Јово Костић трговац из Дервенте купио је поменуте кметове, премда су они већ били погодили са агом и почео их гулити горе него спахија. Кад су кметови затражили да се од њега откупе, рекао је: »Ја ћу вас гонити док вас не уништим, па ћу вас онда продати или вас све са селишта дигнути«. Изјаву како је текао овај зеленашки посао потписало је 15 старјешина кметовских породица из села Мишковаца.

[25]) Осим изворне грађе која се налази у президијалним списима бив. Зем. владе у Сарајеву 1878—1918 (Државни архив НР БиХ) и написа из пера домаћих писаца, има доста корисне грађе у књигама: »Geschichte der Sicherheitstruppen und der offentlichen Sicherheit in B. und H.« издала Зем. влада у Сарајеву и »Süd Bosnien und Süd Dalmatien«, 1881—1883. Издање аустро-угарског генералштаба.

»Један од најчешћих и најважнијих узрока исељавања је, осиромашење сељака«, каже се у наведеном извјештају. Као други важан узрок наводи се: »прелаз са натуралне на новчану привреду« (»Der Übergang von der Natural — zur Geldwirtschaft«). Помиње се и »снажна конкуренција и побољшање саобраћајних прилика што одузима могућност за зараду многобројним домаћим ситним привредницима, који су се бавили живом размјеном добара, а то су били највећим дијелом муслимани. Стога они, не могући да се прилагоде новим економским условима и да нађу могућност зараде, затим усљед повећања потреба живота, а смањивања проће њихових производа и да би избјегли пропадање, селе се у туђе земље да би основали себи и својој породици бољи живот. Ту спадају, каже се даље, такођер и многи ситни трговци, чија је трговина од окупације на овамо назадовала, јер нису могли да издрже конкуренцију страних трговаца који су дошли из монархије (ова реченица подвучена је у тексту црвеном оловком — В. Б.) и јер су изгубили своје најбоље муштерије — отоманско чиновништво. Исто вриједи и за ситне аге и бегове, који, не могавши да живе од кметовског закупа, а поносни или сувише комотни да се лате каквог посла и да сами зарађују, продавали су највећим дијелом испод цијене своје посједе и селили у Турску, да би тамо преко рођака, или утицајних познаника добили какву службу или малу пензију«.[26])

Пројектовано рјешење аграрног питања факултативним откупом кметова као непосредан повод за покрет сељака 1910 г.

Откуп кметова почевши од окупације па све до коначног рјешења аграрног питања 1911 г., вршен је добровољном погодбом између спахија и кметова (факултативно). Тиме је влада прећутно признала приватно-правни карактер аграрних односа, дајући могућност спахијама да према свом нахођењу продају кметовска селишта.

Такав откуп не само што је био веома спор, јер се од 1879—1904 г. откупило свега 20.193 насеља, већ је био и тежак за кмета који није могао да поднесе ануитета што их је морао плаћати на позајмљени новац, због чега је западао у безизлазан положај.[27])

Осим тога откуп на добровољној основи, а уз то неозакоњен, пружао је широке могућности разних злоупотреба које су вршили прекупци и зеленаши.

Сељаци у Херцеговини, већином они што су се вратили из емиграције у Црној Гори, покушали су да послије окупације по-

[26]) »Die Auswanderung aus B. u. H. 1879—1897. Bearbeitet vom statistischen Departement der Landesrgierung für B. u. H.« Зем. влада, Сарајево бр. 18.527/1898 (Државни архив, Сарајево II-2617).

[27]) Извј. о упр. БиХ 1906, с. 50—51

све откажу плаћање хака и да дотадања кметовска селишта сматрају као своје сопствене земље. Таквих случајева је било и у Босни, али мање, ради чега је генерал Филиповић у својству гувернера Босне и Херцеговине издао 1878 г. строго наређење да се хак мора плаћати.

Пошто су Херцеговци поред тога одбијали да плате хак, аустро-угарске власти не желећи буне, отпочеле су да врше нагодбе између спахија и кметова и погледу плаћања хака, односно одређивања његове висине.[28])

Тако се десило да 1910 г. није у Херцеговини било ни једног среза (котара), гдје би се плаћао свуда исти хак, јер су власти по окупацији потврдиле приватне нагодбе између спахија и кметова, или су просто потврђивале односе који су владали још прије окупације. Било је случајева, гдје је погодбом између аге и кмета утврђена или стална сума новаца, или сталан дио аграрних продуката који се сваке године плаћају, па била година родна или гладна. Такав облик хака зове се кесим или ћесим, а негдје и контрат. Читлуци са таквим уговорима називају се »уконтраћеним« или »ућесимљеним« читлуцима.

* * *

Према службеној статистици из 1910 г. број кметова, слободних сељака и спахија био је сљедећи:

Земљорадници са кметовима: муслимана 9537 (91,15%), Срба 633 (6,05%), Хрвата 267 (2,55%).

Земљопосједници без кметова (овдје се убрајају и посједници беглука — В. Б.) : муслимани 3023 (70,62%), Срби 760 (17,75%), Хрвати 458 (10,70%).

Сељачких породица било је у БиХ: српских 118.752 (41,94%), муслиманских 105.638 (37,31%) и хрватских 56.898 (20,10%).

Сељачких породица са властитом земљом било је: муслиманских 77.518 (56,65%), српских 35.414 (25,87%) и хрватских 22.916 (16,74%).

Кметовских породица било је: српских 58.895 (73,92%), хрватских 17.116 (21,49%) и муслиманских 3.653 (4,58%).

Осим тога било је сељака, који су били, претежно слободни сељаци, а уједно кметови: Срба 7.462 (51,63%), муслимана 1.458 (10,09%) и Хрвата 5.533 (38,28%).

Слободни сељаци, а претежно кметови: Срби 9.322 (54,96%), Хрвати 6.418 (37,83%) и муслимани 1.223 (7,21%).[29])

Када је Аустро-Угарска 5 октобра 1908 г. успјела да изврши анексију Босне и Херцеговине без икаквих унутрашњих и вањ-

[28]) Зем. влада бр. 212 ex 1879 praes. 25 I 1879 (Држ. арх. Сарајево).

[29]) Резултати пописа житељства у Б. и Х. од 10 окт. 1910. Сарајево 1912, с. LXXXVI—LXXXVIII). Ђоко Перин донио је у свом цит. дј. статистику кметовских односа, али је сам заокруглио бројке. Овдје су донесене тачно према резултатима пописа.

ских потреса, донесена је одлука да се и аграрно питање ријеши одозго, како не би незадовољни и угњетавани кметови покушали да га сами рјешавају, а аустро-угарске власти не само што су имале довољно искуства са упорношћу сељака, него су темељито познавале стање аграрних односа, свјесне да је крајње вријеме да се ријеши аграрно питање.

Стога је на дан 18 фебруара 1910 г. објављено царско писмо (рескрипт) у коме аустриски цар Фрањо Јосип обавјештава Заједничког министра финансија баруна Буријана, да је одлучио да се аграрни односи у Босни и Херцеговини ријеше на бази добровољне погодбе између спахија и кметова тј. факултативним откупом.

Рескрипт је дао повода разним коментарима у дневној штампи и одмах су се строго издвојила два становишта: за факултативно рјешење аграрног питања које су оштро заступали велики земљопосједници и за облигаторно (обавезно) рјешење које су углавном заступали Срби путем своје тада једине политичке странке »Српске народне организације« и Социјал-демократска Партија.

У вријеме објаве рескрипта, обустављена Кочићева »Отацбина« није се још појављивала, а такођер није излазио ни »Народ« орган групе херцеговачких посланика у Босанском сабору.

Излазила је »Српска Ријеч« као орган »Српске народне организације« иза које је стајала српска буржоазија.

»Српска Ријеч« је одмах, не само регистровала »царски рескрипт«, него је подвучено да ће бити »дужност сваког посланика Србина да у будућем Сабору свој рад и своју борбу поведу тако, како ће у закону о откупљивању кметова бити унесен обавезни (облигаторни, императивни) откуп кметова«.[30]) Ствари су се до доношења самог закона, разумљиво је, посве измјениле. Влада је предузела све мјере да ситним концесијама и обећањима врбује посланике за своје становиште у погледу откупа кметова и у томе је и успјела. Власници »Српске Ријечи«, који су скоро до самог гласања у Сабору заступали облигаторни откуп кметова, не само што су гласали за факултативни откуп, него су давали чак и изјаве како је то рјешење једино правилно и корисно по сељака.[31])

---

[30]) »Српска Ријеч«, бр. 40 од 8 III 1910 и 41 од 9 III 1910.

[31]) Цит. Стен. извј. Бос. саб. с. 1014. Сршкић је у Сабору приликом дебате о аграрном питању рекао да »не одобрава покрет кметова«, а Глигорије Јевтановић је изјавио да факултативни откуп сматра правилним рјешењем агр. питања.

Било би интересантно установити који су Срби посланици гласали за факултативни, а који за облигаторни откуп кметова. Познато је да су за облигаторни откуп гласали Кочић и његова група, односно да су се приликом гласања у Босанском сабору изјаснили против факултативног откупа. Пошто се гласало устајањем ни једне тадање новине нису донијеле имена оних који у гласали против владиног законског приједлога. Њихова имена се не налазе нигдје ни у стенографским записницима Босанског сабора«. »Мусават«

Сличан је случај и са групом око »Народа«, гдје је такођер у часопису »Преглед« из 1910 г. донесен цио низ чланака о аграрном питању, при чему је заступано становиште облигаторног откупа, али при гласању 1911 г. није спроведена пуна досљедност тога начелног становишта.

Муслимански феудалци били су подијељени у двије странке које су се иначе међу собом потирале, али су у погледу аграрног питања биле сложне, а то су: Муслиманска народна организација, звани »егзекутивци« чији је орган био »Мусават« и Муслиманска самостална странка — самосталци, на челу са Адемагом Мешићем, Бахријом Кадићем и др., чији је орган био »Муслиманска слога«. Обје ове странке заступале су становиште »неповредивости приватног власништва«, а према томе и факултативно рјешење аграрног питања. Водиле су жестоку полемику са својим противницима, а нарочито са »Гласом Слободе« који је писао да су »аге, бегови и газде највећи друштвени паразити«, које »подржава аустриски апсолутизам« (»Глас Слободе, бр. 64/1910). Оба наведена листа служила су се у полемици око рјешења аграрног питања сретствима која су ишла у рачун владе, т. ј. стварали су и повећавали вјерске и националне супротности између Срба и Муслимана. Дајући својим настојањима вјерску основу, они су успјевали да непросвјећене и неписмене муслиманске масе вежу узасе.[32])

Тако «Мусават« у броју 82 од 8 октобра 1910 г. у чланку под насловом »Недужна манифестација« пише између осталог: »Српски кметови, а и неки од католика су се подигли, натјерани и наговорени агитацијом српских газда и оних заступника »Српске народне организације« који носе in pectore замисао и оснивање нове т. зв. *сељачке странке* (курзив је писца чланка), која не би била друго него једна демагошка странка навијена на калуп радикалнога Кочића и другова... Па и ако би узели да имаде старосједиоца католика кмета, то за Србе не вриједи, јер је за њих наступио чисто приватно правни однос. Они, који се амо доселише, спустише се са каравлашких брда, они су гладни и голи били примљени у овој земљи од *њезиних властника* (курзив је писца чланка). И они се сада дижу проти најузвишенијем слободњачком праву, проти праву власништа, ни не знајући,

---

у бр. 24 од 26 IV 1911 г. пише: »Јучер је у нашем сабору изгласана законска основа о добровољном откупљивању кметова. За основу су гласали сви муслимански народни посланици, сви чланови Хрватске народне заједнице, Католичке удруге, сви вирилни чланови нашег сабора и осам српских народних посланика из интелигенц курије. Било је у свему 56 гласова за, а 20 проти.«

[32]) Види у вези с тим питањем чланке, нарочито у »Мусавату« бр. 82 од 18 X 1910 и »Муслиманској Слози« бр. 71 од 11 X 1910. Када се радило с интересима беговата »Мусават« је муслиманске кметове сматрао једнаким противницима као и Србе и Хрвате сељаке. Тако се у бр. 82 од 18 X 1910 каже за кметове да су то »сељачке руље у којима ће гледати обичне разбојнике, без обзира да ли су то православни, католици или муслимани«.

да реакција може бити жешћа и јача и онда то значи грађански рат.« (курзив писца чланка).

Полемишући у истом броју са напријед цитираном »Самоуправом« (види маргину бр. 24), напада »Мусават« поменути лист што је у броју 28 од 4 октобра 1910 г. између осталог написао: »Сваки противзаконит акт мора се осудити па и ми оштро осуђујемо тај поступак тежака прњаворског котара уперен против туђега права, који тим непромишљеним кораком (мисли на сељачки покрет — В. Б.) могу најмање себи користити. Но колико год осуђујемо овај покрет међу неослобођеним тежацима, ипак не можемо у њему да гледамо ништа друго него један природни процес, који се могао развијати онако, како нас уче и историје других народа. Жеља за ослобођењем морала је да захвати и наш кметовски сталеж и та је жеља потпуно природна и појмљива и сваки иоле увиђаван човјек морао је још одавна овакве покрете предвиђати«. »Самоуправа« завршава чланак ријечима: »Наша ненародна и апсолутистичка влада ... извући ће сигуран капитал за своју политику«.

»Српска Ријеч« је такођер оштро реагирала на писање »Мусавата«, а нарочито на напомене о поријеклу босанског српског становништва, што је с радошћу прихватила сва клерикално-франковачка штампа, а исто схватање провејавало је и доцније усташке листове у времену 1941—1945 г. Земаљској влади су ишле у рачун сличне полемике ради чега их није забрањивала него је напротив подржавала подгријавање вјерске и националне подвојености.

Хрвати су били окупљени у двије политичке групе: Хрватска католичка удруга (орган »Хрватски Дневник«) и Хрватска народна заједница (орган »Хрватска заједница«). Главну ријеч је водио католички клер. Нарочиту ексклузивност показивао је »Хрватски Дневник«, који је писао да »ако се хоће уводити облигатан откуп кметова, онда то може да важи само за муслиманске и католичке кметове као старосједиоце и ни за кога другога« (бр. 250 од 29 октобра 1910). Хрвати, саборски посланици гласали су за факултативан откуп.[33])

Социјал-демократска партија БиХ која је основана 1909 г. донијела је на свом II конгресу 11 и 12 јула 1910 г. резолуцију са захтјевом »да се кметови откупе облигаторним државним откупом из јавних сретстава без накнаде«.[34])

»Глас Слободе« полемисао је кроз цијелу 1910 годину са буржоаским странкама у вези са престојећим рјешењем аграрног питања. У уводнику од 5 октобра 1910 писао је »Глас Слободе« да се међу Србима посланицима воде разговори и да међу њима у погледу рјешења аграрног питања не влада сагласност. Помиње Кочићеву групу (Кочић, Ераковић и др.) да су за облигаторан откуп, док су Мостарци др. Стојановић, др. Круљ и В. Шола »по

---

[33]) »Хрватска Заједница«, Сарајево бр. 84 од 6 X 1910.

[34]) »Глас Слободе« бр. 35 од 29 VI 1910.

свој прилици присталице владиног предлога о факултативном откупу кметова«. У броју од 8 октобра оштро напада »Српску Ријеч« која пише: »Налазимо се пред рјешењем аграрног питања, а још немамо ни једног новчаног завода који би нас помогао«. »Глас Слободе« види у томе бригу буржоазије за властите интересе.«. Осврћући се на пројекат Закона о факултативном откупу пише »Глас Слободе«: »Закон о факултативном откупу створен је у интересу аграраца Аустро-Угарске. Они желе да земље у нас остану и надаље распарчане, да се земља и даље обрађује дрвеним ралом и мотиком умјесто гвозденом машином. Што су земље више распарчане, мање се може уводити рационална производња, а тим наше земље постају неспособне да прехране становништво властитим производима«.[35])

И поред тога, што је Социјал-демократска странка заузимала овако бескомпромисан став у погледу облигаторног откупа кметова, она није по томе питању заузимала правилан став, него је »ишла линијом буржоаског либерализма« и »није постављала сељачко и аграрно питање као питање национално-револуционарне борбе, сводећи рјешење аграрног питања на откупљивање сељака од феудалне зависности«.[36]) Онда је лако разумјети ради чега је вођство Социјал-демократске партије заузело пасиван став и према самом сељачком покрету 1910 г. »Партија је од свога постанка била под јаким утицајем аустриске социјалне демократије чији је опортунизам и ревизионизам онемогућавао да Партија заузме правилан став по националном сељачком, синдикалном и другим питањима«.[37]) То се види и из једног става у чланку »Звона звоне«, гдје се каже: »Поправите кметовски положај, дајте кметовима њихову земљу на слободно обрађивање, ослободите 90% нашег живља ропских окова, дајте народу политичка права — и неће бити агената, неће бити буна и нереда«.[38]) Овај пасус звучи као да би сељаци добивањем »политичких права« и облигатним откупом сматрали, да је за њих и национално питање ријешено и да би се они постигавши то, помирили са ропством под Аустро-Угарском.

Кочић и његова група досљедно су заступали облигаторан откуп кметова што се видјело и приликом самог гласања за владин законски приједлог у Босанском сабору 1911 године. Кочић је, како ће се видјети из самог излагања тока сељачког покрета 1910 г., играо значајну улогу у организовању и руковођењу покретом који је имао револуционаран карактер. Уопште, Кочић је ступањем на политичку позорницу кренуо село из из учмалости и мртвила. Он и његова група »покренули су сељаштво у отворен сукоб са феудалцима и аустриским властима 1910 г.», али »премда

[35]) Исто, бр. 66 од 15 X 1910.

[36]) Ђуро Пуцар-Стари, Политички извјештај Покрајинског комитета КП за Босну и Херцеговину, Сарајево 1948, стр. 7,

[37]) Ђуро Пуцар-Стари, цит. дј., 6.

[38]) »Глас Слободе«, 57 од 14 IX 1910.

је правилно оцијенио снагу сељачких маса, није био у стању у то вријеме, да ту снагу усмјери правилним путем и да формулише револуционарне, демократске тежње сељака«. (Ђ. Пуцар-Стари, цит. д., 8).

Кочић и његова група нису имали никаквих непосредних веза са вођством Социјал-демократске партије у погледу сарадње у односу на аграрно питање, али је познато да је Кочић одувијек са симпатијама пратио раднички покрет па је и сам узео активног учешћа у крвавим радничким демострацијама 1906 г. у Сарајеву, поводом познатог генералног штрајка. Владин комесар за главни град Сарајево Колас каже за Петра Кочића и још неке омладинце у свом повјерљивом извјештају влади, да су »пред саме демонстрације, а такођер и за вријеме демонстрација потстрекивали масе на отпор против органа јавне безбједности«.[39]) У Босанском сабору Кочић је подносио испред Социјал-демократске партије разне интерпелације, јер Партија није имала у сабору свога заступника. У једној интерпелацији од 23 марта 1910 г., Кочић се дотакао и штрајка 1906 г. рекавши: »Познат нам је и раднички штрајк од 1906 г., када су радници и раднички пријатељи силом елементарног покрета три дана и три ноћи диктовали Сарајевом«. Тада је Кочић предложио резолуцију у којој се каже: »Позива се Земаљска влада да у свом званичном дјеловању поступа хумано и правично са радницима и строго пази да ничим не повриједи њихова права као чланова једне правне и уставне државе«. (»Глас Слободе« бр. 24 од 21 марта 1911).

Борбеност и снагу воље, коју је видио и осјетио у радничким масама, видио је Кочић и код сељачких маса које су стењале у феудалном ропству. А кад је на село продро глас о намјери владе да спроведе факултативан откуп кметова, што је значило: да се рјешење аграрног питања, односно ослобођење кметова протеже у недогледност и препушта на вољу феудалаца, село се усталасало, а Кочић и његова група припремили су га за покрет. Питнер, шеф одјељења за унутрашње послове код Земаљске владе, а и владини службени и полуслужбени листови говорили су о »вјештој и одлучној руци« која је управљала покретом.[40]) Премда

---

[39]) Зем. влада, Сарајево бр. 750 рез. од 6 X 1906 (Држ. арх., Сарајево).

[40]) Извјештај владиног секционшефа Питнера у спису Зем. владе у Сарајеву бр. 6993 през. од 7 XI 1910. (Држ. арх. Сарајево).

У стварном регистру З. вл. под бр. 6469/1910 у кратком садржају извјештаја из Дервенте се каже да је покрет »von langen Hand vorbereitet und organisert war«.

Поједини листови који су отворено устајали против сељачког покрета и против облигаторног откупа кметова, отворено су оптуживали Кочића и његову групу да су организовали сељачки покрет. У том су се нарочито истицали листови босанских и херцеговачких феудалаца »Мусават« и »Муслиманска слога« Адемаге Мешића и Бахрије Кадића. »Мусават« полемишући са напријед цитираном »Самоупрвом« Османа Ђикића каже у бр. 82/1910 г.: »Али је и то сасвим сигурно да је главни кривац оних макинација по бањалучком окружју српска штампа и српски агитатори особито пак рађи Кочи-

Земаљска влада није никада сазнала за правог иницијатора покрета, сумњала је на Кочића и његову групу о чему се индиректно говори у владиним листовима, а на неколико мјеста се баца на Кочића и његову групу отворена сумња у владиним повјерљивим архивама које говоре о покрету сељака.

О томе како је дошло до појаве сељачког покрета у Босанској Крајини и Посавини 1910 г. имамо досад сљедеће податке: од живих савременика који су узели учешћа у покрету, или су имали неке друге везе с њима, а то су Симо Ераковић, посланик Босанског сабора и припадник Кочићеве групе, живи у Тузли; др. Никола Стојановић, адвокат, посланик у Босанском сабору, припадник групе око »Народа«, чији је изборни срез био Бос. Градишка, живи сада у Београду и др. Рудолф Цистлер, адвокат, бранитељ неколицине судионика у сарајевском атентату, који је ради своје одбране, уперене против Аустро-Угарске био протјеран из Сарајева. Био је по освједочењу социјалиста, а у вријеме сељачког покрета служио је у Бањој Луци као судски прислушник (аускултант) и као перовођа судије Милеца водио истрагу против ухапшених сељака, судионика покрета, живи у Загребу. Како је дошло до организације покрета може се назрети и из владиних повјерљивих списа, а такођер и из писања владиних службених и полуслужбених листова.

Симо Ераковић пише: »Кочић је некако у јуну 1910 г. на крају једног засједања саборског позвао своје другове и још дватри крајишка посланика: Уроша Круља, Стјепана Грђића и дра Николу Стојановића на договор, да ли би се могао извести какав покрет кметова против трећине и десетине, прије него се стане у Сабору расправљати о облигатном и факултативном откупу. Би закључено да сваки посланик у свом изборном срезу припреми народ на покрет без оружја и то одмах у октобру«.[41])

Пошто се у Ераковићевом писму помиње и др. Никола Стојановић, замолио сам га, не саопштавајући му садржај Ераковићева писма, да ми одговори на неколико питања. Др. Стојановић се љубазно одазвао и одговорио овако:

1) Група »Народа« није имала никаква договора с групом »Отаџбине« за организовање кметова у циљу једног видног протеста против факултативног откупа.

2) Према томе »Народовци« нису у својим изборним срезовима ни проводили акцију у том правцу 1910 године.

3) »Народовци« су на покрет кметовски у год. 1910 гледали као на акцију озлојеђених кметова због одлагања облигатног от-

---

ћи, Ераковићи, Њежићи и слични.« »Муслиманска Слога« пише у бр. 74 од 22 X 1910 г.: »Ришћански заступници: Ераковић и Кочић непрестано су на путу обилазећи своја изборна мјеста и дајући нове лекције својим вјерним и »испаћеним« (!)«.

[41]) Оригинално писмо Симе Ераковића из Тузле од 10 V 1950 (Налази се код мене — В. Б.).

купа, сматрали су је као недовољно организовану и започету у незгодан политички моменат«.[42]

Како се види из саопштења дра Стојановића, он одбија свако учешће »Народоваца«, било у организовању покрета или у његовом руковођењу, али ипак каже да је покрет био »недовољно организован«, не говорећи ко су могли бити организатори, нити оспорава да су то могли бити Кочић и његова група, а то му је било набачено у питању, на шта је услиједио његов одговор: »Група »Народа« није имала никаква договора итд.«, како је наведено у првој тачци. Значи, да му је о томе без сумње могло бити нешто познато.

Др. Цистлер не наводи имена, али каже: »Мени је тада изгледало да је грађанска интелигенција тај покрет, који је имао све услове да избије, изазвала и организовала, а када је дошло до прогона и репресалија да се интелигенција повукла и препустила сељаке самима себи«.[43])

Барун Питнер у свом извјештају Земаљској влади, послије извјесног боравка на терену, још за трајања покрета пише: »Цио управни апарат, почевши од жандармериских станица па до претстојника (срески начелници — В. Б.), био је потпуно изненађен избијањем кретања кмета (»Kmetenbewegungen«), које се вршило у групама (Staffeln) и како по свему изгледа, отпочело је у селу Разбоју, котар Бос. Градишка. Кретање се продужавало попут снијежне лавине све до Босне, од Добоја до Босанског Шамца, гдје је оружаном снагом заустављено. Покрет је без сумње био добро организован и не би се дао без организације ни замислити. То значи да је покрет у најмању руку одређено вријеме припреман, а његови организатори морало би да постоје. Досад о томе нема ништа сигурно, а потпуна мањкавост нашег централно-полицског апарата који уопште и не постоји, поново се испољава. Модерно организована Дирекција полиције у Сарајеву, могла би да похвата конце покрета и да их води до њиховог исходишта«. На крају Питнер предлаже Земаљској влади да повјери неком способном владином чиновнику да у сарадњи са котарским претстој-

[42]) Оригинално писмо дра Николе Стојановића од 14 маја 1950. (Налази се код мене). У свом чланку »Поглед на босанску политику 1903—1914« (Напор Босне и Херцеговине, Слијепчевић и сарадници, Сарајево 1929), говори доста неодређено о сељачком покрету 1910: »На дневном реду била су два велика питања која су доминовала свим осталим: политичке слободе и аграрно питање. Аустро-угарској влади је требало да дође до пометње и — она је пометњу створила. Аграрни немири на Крајини 1910 само су увод у њену политику подвајања, да би могла сигурније владати«. Из ове нејасне реченице тешко би се могао створити неки закључак како је дошло до покрета у Крајини и какво је било држање владе према том покрету. Исто је тако пропуштено да се макар и једном реченицом помене сељачки покрет у Б. Крајини у часопису »Преглед« од 1910, којега су уређивали наизмјенице »народовци« Ристо (Ринда) Радуловић и др. Јефто Дедијер, а власници су му били Васиљ Грђић и др. Ристо Јеремић, премда је »Преглед« донио низ чланака у којима се заступа становиште облигаторног откупа кметова.

[43]) Писмо дра Рудолфа Цистлера од 3 VII 1950. (Налази се код мене).

ницима спроведе извиде. Даље Питнер наводи да је »утицај посланика на сељаке, нарочито Кочића и Ераковића врло велик«. Као примјер наводи, како се »једног дана јавила нека сеоска општина у прњаворском срезу у доба покрета и изјавила да ће добровољно платити хак, премда се раније била одупрла плаћању. Запитани, како је дошло до тако наглог преокрета, сељаци су рекли: »Господин посланик нам је рекао да треба да платимо«. (Посланик прњаворског среза био је Ераковић — В. Б.).[44]) и [45])

Влади је било много стало до тога да се покрет пошто пото и што прије угуши, јер би евентуално избијање крвавог устанка врло лоше одјекнуло у иностранству, а лако је могло захватити и сељачке хрватске и муслиманске масе, па је дозвољавала да народни посланици из тих крајева: Кочић, Ераковић, др. Љубо Симић, Ђурковечки, па и сам др. Стојановић — раде на смиривању сељака.

Власти су, међутим, веома мало вјеровале у искреност дјеловања Кочића и Ераковића, о чему постоје подаци у повјерљивој преписци Земаљске владе.

Окружни претстојник у Бања Луци Јакубовски, који се у доба покрета показао као веома агилан, пише влади: »Сигурно је да Кочић игра дволичну улогу. Он подбуњује кметове да би их онда смиривао дајући им разна лажна обећања. На тај начин он диже свој углед и своју моћ. Кметови га слијепо слушају«.[46])

Команда жандармерије, која је гушила покрет помоћу жандарма и »летећих одреда«, званих »Streifkorps«, или у народу по злу познатих »Штрафуна«, извјештавала је владу да »покретом руководе Кочић, Ераковић, Мајкић и Симић а као агитатори су свештеници Васић из Добоја, Поповић из Дервенте, Јовица Јовановић из Прњавора и учитељ Бугарски из Кулаша«.[47])

Тузлански окружни претстојник др. Фоглар, такођер је у једном извјештају влади, означио Петра Кочића као иницијатора покрета.[48])

---

[44]) Земаљска влада, Сарајево, бр. 6993 през. од 7 XI 1910. (Држ. архив, Сарајево). Старјешине срезова звали су се под Аустро-Угарском котарским претстојницима (Bezirksvorsteher), а начелници округа — окружним претстојницима или окружницама (Kreisvorsteher). Среско начелство — Котарски уред (Bezirksamt), Окружна област (Kreisbehörde).

[45]) Из акта Зем. владе, Сарајево, бр. 5972 од 28 IX 1910 (Држ. арх. Сарајево) види се да се Кочић вратио у Бања Луку из Приједора, гдје су се села већ била дигла. Он је као у чуду питао Јакубовског: »да ли је истина да је избио аграрни покрет у котару бањалучком«. При томе је нагласио да се он томе није надао.

[46]) Зем. влада, Сарајево, бр. 5972 през. од 28 X 1910. (Држ. арх. Сарајево). »Er wiegelt die Kmeten auf, um sie dann unter verschiedenen falschen Versprechungen, beziehungsweise zu beruhigen. Dadurch gewinnt er bei ihnen noch mehr Vertraen und noch mehr Macht. Die Kmeten folgen seinen Weisungen bedingungslos«.

[47]) Зем. влада, Сарајево, бр. 6297 од 8 X 1910 (Држ. арх. Сарајево).

[48]) Исто, бр. 6159 од 5 X 1910. (Држ. арх. Сарајево). Кочић је у Бос. сабору чак и пријетио влади устанком сељака. Помињући два закона: lex Стојановић и lex Халилбашић каже да »оба иду за одржавањем кметовско-

Слично мишљење изражава Јакубовски и о Сими Ераковићу. Он јавља влади како је Ераковић у Прњавору, али уопште није ишао у села, нити је био у додиру са сељацима. »Смиривање кметова, јавља Јакубовски, спроводи се и без помоћи Ераковића који приликом свог првог доласка у Прњавор није ни покушао да умирује кметове, због чега нема смисла да се удовољи његовом тражењу да се пусте ухапшени сељаци, јер би се на тај начин само дигао његов углед«.[49])

Сличне сумње о организовању сељачког покрета изражавао је и владин лист »Sarajevoer Tagblatt«, који у броју од 4 октобра 1910 г. пише: »Покрет је против хака и према досадањим појавама чини утисак планске организоване акције, чије организаторе треба тражити у оним круговима, који данас у српском народу играју водећу улогу«.

* * *

Покрет сељака-кметова у Босанској Крајини почео је према владиним извјештајима већ 8 августа 1910 г. Кметови села Грбавци и Доњи Кијевци (Бос. Градишка), одбили су да плате спахијама хак и онемогућили су да се изврши процјена љетине. Кметови села Грбавци одржали су збор на коме су сељаци изјавили да неће више плаћати трећине. Истога дана притужио се Влади телеграфским путем и Рагиббег Циниќ из Бања Луке да његови кметови из Турјака (Бос. Градишка) одбијају да плате хак.[50])

Јакубовски је тај случај одмах јавио Влади у Сарајево, а ова је шифрованим телеграмом обавијестила генерала Варешанина, ѓуверnera Босне и Херцеговине, који се у то доба налазио у Калиновику, а исто тако и баруна Буријана, Заједничког министра финансија у Бечу.

агинских односа, само се у првом наглашавају побољшице за кметове, а у другом за аге. Ми који чврсто и непопустљиво стојимо на становишту облигаторног рјешења аграрног питања, не можемо примити ни једног, ни другог lexa; чак бисмо се могли прије одлучити за lex Халилбашића, јер би он, кад би се усвојио, својим интрасигентним становиштем, изазвао снажан, а можда и крвав отпор у земљи«. Стен. извј. бос. сабора, I засједање 1911 г. св. III, 1718.

Напомена: Од 49 броја »напомена« па даље, цитиран је знатан број аката из повјерљивог архива Земаљске владе у Сарајеву. Садржај тих аката узет је из административних књига, тј. дјеловодника и регистра. У обе ове књиге проведена су наведена акта, само што је у дјеловоднику чешће пута садржина акта опширније назначена. Код тако коришћених аката, стављена је шифра »Рег.«. Обје наведене књиге налазе се у Држ. архиву НР БиХ, Сарајево.

У тексту се чешће пута помиње израз »министарство«, под којим се ради краткоће разумијева Заједничко министарство финансија у Бечу, које је у дневној штампи и јавности називано и Министарство за Босну и Херцеговину, јер је било надлежно за рјешавање свих питања која се односе на Босну и Херцеговину као прва инстанца. Исто се тако ради краткоће често пута каже само »Влада«, мјесто Земаљска влада у Сарајеву, јер се друга која влада у цијелом чланку уопште ни не помиње.

[49]) Зем. вл., Сарајево 6535 през., 20 10 1910 (Рег.).

[50]) Исто, 4889 през., 9 VIII 1910 (Рег.).

Од Буријана је Влада брзо добила одговор у коме се каже: »Покрет кметова мора се у заметку угушити. Легално стање са свима сретствима која стоје на располагању успоставити и одржати. Потстрекачку дјелатност посланика Сабора трпити ни под којим условима. За то нема имунитета«. (Курзив је мој — В. Б.).[51])

У јавности се о овом покрету, који се нагло ширио из села у село, мало знало. Влада из разумљивих разлога, није дозвољавала дневној штампи да о томе на широко пише, а и у колико су доношене вијести, оне су штампане са великим закашњењем.

»Српска Ријеч« је јавила за почетак покрета сељака у срезу градишком, наводећи, како се у селима: Грбавци, Милошево Брдо, Турјак, Цимироти и Подградци јавио покрет против давања трећине. У извјештају се каже: »Детаљи непознати, али су сви изгледи да покрет није потекао из средине наших сељака, него да је намјерно изазван с друге стране. (Курзив Срп. Ријечи — В. Б.).[52]) Даље се каже: »Ми најодлучније опомињемо браћу тежаке око Градишке и по осталим крајевима наше домовине да ово не чине«... јер ће »основа за факултативни откуп бити одбачена у Сабору, ако се не могне претворити у основу са обавезним откупом«.

У једном од сљедећих чланака »Српска Ријеч« заступа становиште да аграрно питање треба ријешити тако да »не буде ни побијеђених, ни побједника«.[53])

Поткрај августа јавила је »Српска Ријеч« да је »поводом вијести да су сељаци неких села котара Градишке отказали давање хака отпутовао др. Никола Стојановић у свој изборни срез да умирује сељаке. Сазвао је малу скупштину од 20 људи а одазвало се преко 600 сељака. Господину Стојановићу пошло је за руком да умири сељаке, да потпуно препусте своју судбину у руке својих посланика који ће све учинити да се ријеши несносно стање кмета«.[54])

Још је »Српска Ријеч« кратко јавила половицом августа да су »у селима око Градишке Срби православни одрекли да плаћају агински хак, а око Прозора католици и муслимани«.[55])

Од те вијести па све до краја септембра 1910 г. »Српска Ријеч« није доносила вијести о покрету, премда су владине новине јављале о покрету.

Добивши инструкције од владе, Јакубовски је одмах предузео мјере да помоћу жандармерије енергично угуши покрет. Сматрајући да је број жандарма у станицама Турјак и Орахова и сувише мален за угушивање покрета, затражио је од владе појачање.

---

[51]) Исто, 5032 през., 13 VIII 1910 (Рег.).
[52]) »Српска ријеч«, Сарајево, 164 од 13 VIII 1910.
[53]) Исто, 166 од 16 VIII 1910.
[54]) Исто, 173 од 28 IX 1910.
[55]) Исто, 166 од 16 VIII 1910.

Влада је само на дан 9 августа примила шест телеграма о ширењу и развијању покрета. Премда су у станицу Турјак и Орахова дириговани неколики жандарми ради појачања, Јакубовски је истога дана затражио хитно од владе интервенцију војске, јер »покрет узима најшире размјере«. Команда жандармерије у Сарајеву наредила је да се одмах под командом обрлајтнанта Рупчића упути у Турјак 24 жандарма.[56])

Владин полуслужбени орган »Sarajevoer Tagblatt« је јавио 3 септембра да је покрет сељака у Грбавцима »захваљујући енергичном залагању жандармерије угушен«, и да је ухапшено осам сељака кметова као потстрекача. У листу се цитирају имена ухапшених сељака.[57])

Како је схваћен овај покрет, види се не само по бројној преписци која се, налази у повјерљивом архиву бив. Земаљске владе у Сарајеву, него и по томе што су извјештаји слати највећим дијелом шифрованим телеграмима.

Поред отказивања плаћања хака, сељаци су се енергично одупирали и противили процјени љетине у циљу одређивања висине хака. То је посве разумљиво, јер је процјена редовно вршена на штету сељака. То је знала и сама Влада која је имала информације какву су имали улогу при процјењивању љетине озлоглашени субаше.

Али, хтијући да асчува привРженост беговата, Влада је у току покрета наредила присилну процјену.[58])

Док је Влада помоћу жандармерије предузимала мјере да локализује покрет у Грбавцима, дигли су се сељаци у Врбовској, Доњим Подгратцима и Машићима и одбили да плате хак. С тиме у вези помиње се и у владиним извјештајима акција дра Николе Стојановића на смиривању сељака. Ту се каже да је кметовима у селу Машићи обећао да ће аграрно питање бити ријешено у току једне године. У телеграму Јакубовског се каже да су Машићи »пристали на попис трећине и изјавили да се неће лаћати никаквих насилнх сретстава«.[59])

Јакубовски је у два маха извијестио Владу о локализовању покрета у срезу градишком, а 18 августа је јавио да је покрет потпуно угушен и да се плаћање хака врши без запрека.[60])

Влада је, међутим на основу прикупљених података могла да извијести Заједничко министарство финансија да се покрет сељака у срезу босанско-градишком »налази у смиривању«.[61]) То је било и тачно, јер ће се покрет у градишком срезу поново јавити и добити оштрији карактер.

---

[56]) Зем. влада, Сарајево през. акта бр. 4898, 4918, 4919, 4920, 4928, 4929 из 1910 (Рег.).

[57]) »Sarajevoer Tagblatt«, 201 од 3 IX 1910.

[58]) Зем. влада, Сарајево, 4933 през. од 10 VIII 1910 (Рег.).

[59]) Исто, бр. 5112 през. од 17 VIII 1910 (Рег.).

[60]) Исто, бр. 5116 през. од 18 VIII 1910 (Рег.).

[61]) Исто, бр. 5336 през. од 24 VIII—31 VIII 1910 (Рег.).

Истом што се покрет био нешто стишао у градишком срезу, букнуо је свом силином у селима приједорског среза: Омарској Доњој Ломовитој, Хаџимухлићима, Градини и Јелићима. Србима кметовима придружили су се и кметови Хрвати, а дјелимично и Муслимани, како је јавила и »Српска Ријеч«. Кметови су одбили попис љетине и плаћања хака Хасанбегу Џинићу. Покрет је почео у селу Омарска и проширио се на друга села.[62])

Влада још увијек даје неку врсту комуникеја о покрету, не дозвољавајући дневној штампи да доноси опсежније извјештаје, јер се надала да ће покрет бити у заметку угушен.

Поводом избијања покрета у приједорском срезу, писао је »Sarajevoer Tagblatt« да су »око 200 кметова села Градина и Јелићи наступили врло непријатељски према муслиманским посједницима и да је жандармерија одговарајућим мјерама спријечила насиља која су била на помолу«.[63])

У исто доба када и у Омарској, почео је покрет и у бањалучком срезу. Дигло се око 200 кметова Хрвата у селу Шимићима и отказало Мухамедбегу Џинићу плаћање хака. У исто доба побунила су се и српска села Радославска, Савићка и Пискавице.[64])

Покрет у срезу бањалучком ширио се тако брзо и узимао такав вид, да је Јакубовски шифрованим брзојавима једновремено обавијестио 7 септембра: Владу, Заједничко министарство финансија у Бечу, Владиног повјереника Коласа и све окружне области у Босни.[65])

Покрет је у један мах обухватио 12 села. Рашидбег Џинић и још неколико великих посједника из Бањалуке, телеграфски су се притужили министарству и Влади у вези са отказивањем хака и одбијањем процјене љетине од стране кметова.[66])

У ово доба пада и акција Кочићева на смиривању кметова. Влада је имала инструкције од министарства да настоји како би покрет био под сваку цијену угушен, али да се без нарочите потребе не употребљава оружје и не пролива крв. Аустро-угарске власти су биле свјесне да би пуцање у сељачке масе незгодно одјекнуло у иностранству, а уједно би могло да изазове и отпор кметова што би могло довести до крвавог устанка.

Стога је влада, како пише Ераковић, замолила саборске посланике да смирују кметове, а како су они то радили види се из извјештаја Јакубовског што смо га напријед цитирали, а и по томе што је покрет и поред тога смиривања, узимао све више маха и прелазио из среза у срез.

Док су власти биле забављене смиривањем покрета у бањалучком срезу, букнуо је покрет 15 септембра у 17 села срезова:

---

[62]) Исто, бр. 5284, 5374, 5402, 5403, през. од 24 VIII—31 VIII 1910 (Рег.).

[63]) »Sarajevoer Tagblatt« бр. 207 од 11 IX 1910.

[64]) Зем. влада, бр. 5284 през. од 24 VIII 1910 (Рег.). »Српска Ријеч«, 207 од 6 X 1910.

[65]) Зем. влада, 5529 през. од 7 IX 1910 (Рег.).

[66]) Исто, 5614 и 5675 през. од 11 IX 1910 (Рег.).

Кључ, Сански Мост, Варцар Вакуф. Јакубовски је одмах послао из Бањалуке појачања жандармериским станицама у побуњене срезове.[67])

На збору, што га је Кочић држао 20 септембра за села Радославску, Јелиће и Пискавице, сељаци су изјавили да ће платити хак још само ове године, јер им је Кочић рекао да ће се аграрно питање рјешавати на јесен 1910 г.[68])

Међутим покрет узима све више маха и скоро за један дан се проширио на села изнад Бања-Луке: Борковиће, Бистрицу, Голеш, Горњи Перван, Доњи Перван, Мелину, Вилусе, Радманску, Павиће, Добрњу, Шљивно, Зеленце, Стричевиће, Мусиће, Локваре и Дујаковце. Убрзо »пуче буна« и захвати села и испод Бања-Луке: Лакташе, Маглајане, Кобатовце, Петрошевце, Јакуповце, Крнете, Чардачане, Милошевце, Докиће, Велико и Мало Блашко, Гламочане, Алексиће, Бошковиће и Шушњаре.[69])

Кад је Кочић послије одржаног збора у Лакташима ради смиривања сељака, затражио од владе да се пусте из затвора похапшени сељаци, влада је то тражење одбила.[70])

Влада је удовољила тражењу Јакубовског и диригирала у Бањалуку јаке војне контигенте и то седам компанија (чета) 49 и 80 пјешадиског пука из Сарајева, а пошто је у исто доба избио свом силином покрет и у прњаворском срезу, упућена је тамо војска из других гарнизона. Жандармерија је знатно појачана, а предузета су и многа хапшења сељака.[71])

Према једном доцнијем извјештају Јакубовског, покрет је у прњаворски срез пренесен из среза градишког. Једно од највећих села у прњаворском срезу Поточани, дигло се листом и почело да диже и остала села.

Сада се, међутим, десило оно што су власти најмање очекивале и гдје су Кочић и Ераковић сигурно имали утицаја, а то је кретање сељачких маса у правцу ријеке Босне. У повјерљивим архивама Зем. владе налази се једна специјална карта на којој је обиљежен правац и ширина кретања сељака, на основу чега се може добити приближна слика, какав замах је имао покрет и колики је териториј био захватио.

Јакубовски каже, да је кретање почело из села Разбоја у срезу градишком, прешло у сеоске општине Повелићи и Шишковци, среза прњаворског, а одатле преко Свињара и Шишковаца, преко Друговића, Хрваћана, Штрбаца и Палачковаца проширило се на цио прњаворски срез, а одатле у дервентски и тешањски.[72])

Колике су масе сељака узимале учешћа у покрету види се из једног извјештаја Јакубовског гдје се говори о 5000 сељака

[67]) Исто, 5703 през. од 15 IX 1910 (Рег.).
[68]) »Српска Ријеч«, 207 од 6 X 1910.
[69]) Исто као под 61.
[70]) Зем. влада, Сарајево, бр. 5933 през. од 29 IX 1910 (Рег.).
[71]) »Sarajevoer Tagblatt«, 226 од 4 X 1910.
[72]) Зем. влада, Сарајево, 6535 през. 20 X 1910 (Рег.).

бањалучког среза. Пред Добој је дошло 3—5000, а тај се број енергичном интервенцијом војске смањио на 2000. Исто тако се помиње да је пред Руданком било 3000 сељака. Исто тако су велике масе сељака биле око Шамца, Модрича и на другим мјестима.

У бањалучком срезу се покрету придружило и село Ратково, гдје су били само слободни сељаци, који су хтјели да помогну кметовима.[73])

Слободни сељаци су се надали да ће покрет кметова успјети, а с тим у вези се могло очекивати укидање десетине. Осим тога сматрани су издајницима сви они, који се не би придружили покрету.

Ераковић пише да су се сељаци бунили и против плаћања десетине. У свом писму од 24 маја 1950 г. он то образлаже на сљедећи начин: »Не давати трећину значи не признавати више никога за господара своје земље осим себе који је обрађује, јер зна да је та земља отплаћена и преплаћена више пута, плаћајући трећину (хак) стољећима. А неплаћањем десетине, него пореза као и остали грађани, признала би и држава да је једини власник онај ко је обрађује и плаћа земљарину — порез«. Премда се у повјерљивим списима Земаљске владе не помињу изричито и захтјеви сељака за укидањем десетине, нити се то помиње у новинама, ипак се може поклонити вјеродостојност Ераковићевој тврдњи кад се зна да је покрету био циљ да ријеши сељачко питање, а поред трећине један од најтежих, специфично сељачких терета, била је десетина, ради које су сељаци знали загазити и у крв.

Интересантни су описи каква је била тактика сељака у руковођењу покретом којој су се исчуђавале и саме аустриске власти.

Дописник »Српске Ријечи« из Дервенте описујући покрет каже: »Сељаци 3—700 људи, одлазили су из једног села у друго, позивали су домаћине да им се придруже, говорећи, како су дошли да им кажу да не дају агама трећине. Затим би их позвали да заједно крену, наглашавајући да треба да се иде мирно без противљења властима и не чинећи никоме никакве штете. Послије тога би лупањем у дрвена клепала сабирали људе и кретали даље. Ко се не би придружио покрету, сматрао би се издајником«.[74])

На сличан начин описује кретање сељака и Ераковић: »Покрет се ширио као поплава. Ишло се покрај села без икаква оружја. Само би клепалима тајанствено залупали, искупили народ и објавили му некако свечано: Од данас нико никоме не смије давати трећине, ни десетине. Хоћемо на своју земљу да дајемо порез као и други грађани. Нисмо више спахиски робови. Ко даде трећину, плануће му кућа и хамбар. Чуј народе и почуј! Опет би залупала клепала, а сељаци би кренули даље. Народ их

---

[73]) »Српска Ријеч« бр. 207 од 6 X 1910.

[74]) Исто, 213 од 13 X 1910. Сељаци су пјевали и неке пјесме које су биле у складу са покретом као: »Пуче пушка с пећине, нема аги трећине«.

је дочекивао са хљебом и благословом и приступао уз сељаке који су у групама журили према ријеци Босни«.[75])

Др. Цистлер у наведеном писму каже да је »покрет имао форму тихих демострација од Крајине до Дрине на тај начин, да се једно село дигло и корпоративно кренуло до ближњег другог села и тако редом све до Дрине. Они су само клицали пароле, манифестирали, а до немира, нереда и дубљих револуционарних акција није дошло«. Очевидно је, да дру Цистлеру није познато, или је заборавио, да су власти баш предузеле најенергичније мјере, да покрет не оде до Дрине, јер је то могло да доведе до тешких посљедица у односима између Србије и Аустро-Угарске, који су од раније били и онако затегнути. Карактеристично је у изјави Цистлеровој то, што се помиње намјера сељака да се покрет прошири до Дрине.

И котарски претстојник у Дервенти Келнер, говори у свом извјештају Земаљској влади о »одличној организацији« којом се спроводи кретање кметова. Он каже да свака група има клепало, а да вође имају сигналне пиштаљке и штапове, дајући уговорене знаке на тај начин, што би каменом ударали о штапове. Наводи да су сељаци носили собом и фењере да би се могли ноћу да снађу, јер откако је влада забранила да се одржавају зборови за вријеме трајања покрета, сељаци су ноћу одржавали зборове.[76])

Владини листови говоре, како су сељаци силом приморавали друге сељаке да им се придруже (»gewaltsame Agitation«). Ишли су од села до села »уз дреку и повике и свуда наилазили на одушевљене присталице који се прикључују поворци и одлучно одбијају да врше злочина дјела«.[77])

Револуционарност покрета, поред тога што су сељаци били без оружја, види се по томе, што је било паљевина и уништавања хака који је агама вожен у натури.[78]) Питнер помиње случај паљевине у градишком котару, а у владиним повјерљивим списима помиње се случај паљевине у Агићима (Дервента).[79]) Сељаци су намјеравали да под сваку цијену пријеђу Босну. Тешко је установити ради чега су сељаци хтјели да код Добоја пријеђу Босну,

---

[75]) Цит. писмо Симе Ераковића.

[76]) Зем. влада, Сарајево, 6469 през. од 23 IX 1910 (Рег.).

[77]) »Sarajevoer Tagblatt«, 226 од 4 X 1910.

[78]) Цитирано писмо Симе Ераковића. Ераковић пише да су сељаци свакоме забрањивали да вози агама хак. То исто налазимо и у Стен. биљешкама бос. херц. сабора, гдје се каже да су сељаци »превртали кола са кукурузима у којима је вожен хак« (Стен. извј. 1910/11, III, 1129). И Ераковић помиње случај паљевине: »Лично сам посматрао како у Прњавору гори чардак и житница неког кметодерa Марковића. Изгорела су и једног лиферанта многа сијена. По неком турском закону село је било осуђено на отштету. Заплијењена му је у то вријеме сва марва«.

[79]) Васиљ Грђић ј поменуо у сабору у прњаворском срезу три случаја паљевине: један беговски чардак, једно сијено и један чардак немуслимана — Србина Марковића из Прњавора. (Стен. извј. 1910/11, III, 1059). И у »Sar. Tagblattu« стоји да су једном богатом Србину из Прњавора запаљена три хамбара кукуруза (S. T., 230/1910).

а не да долином Босне иду према Сарајеву и да проширују покрет и на Херцеговину.

Ераковић пише да су сељаци хтјели под сваку цијену да пријеђу Босну, јер су имали намјеру да се »докотурају до Дрине и Црне Горе, да тамо добију оружја и да се другчије почну разговарати о трећини и десетини«.[80])

Влада је за ту намјеру сељака сигурно знала, а то се види и из опсженог извјештаја генерал-мајора Мишчевића који је командовао војском у гушењу покрета око Добоја и Б. Шамца. Он каже да је »тенденција покрета била да се преко Посавине пренесе покрет на Дрину«.[81]) У томе смислу је и Јакубовски јављао Влади.

Да би се спријечила та намјера и да би се обуставило ширење покрета, јер је Влада добивала извјештаје да ће се покрет јавити и у сарајевском округу, упутила је на тражење Владе Команда 15 корпуса из Сарајева пјешадиску бригаду под командом генерал-мајора Мишчевића у циљу гушења покрета. Активирана су и четири крила »Štrajfkога«, а број жандарма је био знатно појачан.[82])

Покрет је из прњаворског среза прешао у дервентски, гдје су се српским селима придружила и многа села сељака Хрвата.

Извјештаји са терена говоре, да је најприје дошло око 200 сељака из прњаворског среза у село Трстенце (Дервента) и дигавши то село, упутили су се у села Мишковце, Агиће, Пјеваловце и Куљеновац. Пјеваловци су имали 37 српских и 143 хрватске сеоске куће, Агићи 225 српских и 33 хрватске и Мишковци 367 српских и 16 хрватских сељачких кућа. Јакубовски у једном извјештају влади каже како су жандарми капетана Раткина распршили групу од 400 »сељака католика и Срба«.[83])

Како је озбиљно схваћен покрет види се и по томе, што су се у Добоју нашла обојица окружних претстојника Фоглар из Тузле и Јакубовски из Бање Луке, а издато је наређење да се телеграфска служба у свима мјестима обухваћеним покретом, обавља преко цијеле ноћи за сво вријеме трајања покрета.[84])

Чим је избио покрет у Дервенти, позвао је котарски претстојник Келнер проту Поповића и грађане Гавру Јовановића и Ду-

[80]) Цитирано писмо С. Ераковића. Ераковић пише да су »сељаци у групама журили да пријеђу ријеку Босну«).

[81]) Зем. влада, Сарајево, 6169 през. од 5 X 1910 (Рег.). Питнер у цитираном извјештају Зем. влади разликује двије фазе покрета: а) одбијање плаћања хака и процјене љетине и б) кретање кметова. Ераковић сматра да су одбијање плаћања хака и кретање кметова органски повезани и чине прву фазу покрета, док би друга фаза имала да буде крвав устанак. Стога је влада најенергичније спријечила покушај прелаза сељака преко ријеке Босне.

[82]) Зем. влада, Сарајево, 6002 през. од 29 IX 1910 и 6095 през. од 2 X 1910 (Рег.).

[83]) Исто, 6387 през. од 12 X 1910 и бр. 6001 през. од 28 IX 1910 и 6110 през. од 3 X 1910 (Рег.). Хрватска села до Бос. Шамца била су врло густо насељена хрватским сељачким становништвом.

[84]) Исто, 6119 през. од 3 X 1910 и 6152 през. од 4 X 1910 (Рег.).

шана Стојановића и помоћу њих покушао да убиједи кметове да »начин којега су се латили није згодан«.[85]) Сељаци су говорили: »Ми смо ову земљу натопили крвљу и знојем пет метара дубоко«.

Покрет се у Дервенти нагло ширио и 2 октобра обухватио села: Бијело Брдо, Кораће, Ново Село, Унку, Винску, Клакар, Врела, Бруснице, Свилај итд. Тако је допро до Бос. Шамца.[86]) Влада је имала 1 октобра извјештај из Добоја »да се 3—5000 кметова креће од Дервенте према Добоју гдје је покрет наилазио на одушевљен пријем католика који су према Добоју у већини«.[87])

»Из муслиманског села Календероваца, пише Ераковић, стигли су људи са торбама пуним хране и предали учесницима покрета с молбом да и за њих ураде што и за себе јер су и они кметови, а не могу да се придруже јер је био пост рамазан«.[88])

И дописник »Српске Ријечи« из Дервенте каже да су се »покрету придружили католици па и многи муслимани. Шта више, неки муслимански кметови понудили су својој браћи тежацима стотину круна као неку потпору, јер да они ради рамазанског поста не могу учествовати . . .«[89])

Око 100 људи из прњаворског среза прешло је у тешањски срез у циљу дизања кметова. Одмах је послано одјељење жандармерије које је осујетило намјеру кметова и казнило потстрекаче. Покрет се и поред тога проширио и на тешањски срез.[90])

Старјешина испоставе у Добоју телеграфски је извијестио Владу да је избио »устанички покрет кметова« (Kmeten Aufstandsbewegung) у Теслићу и Грачаници и да је отишао на Б. Шамац.[91]) Војска, жандармерија и Штрајфкор, ступили су у дејство. Министарство је одобрило све предузете мјере и јавило, да »треба још размотрити, не би ли требало предузети још неке мјере општег карактера осим војске и жандармерије«.[92])

Како се види из службених листова и владине повјерљиве преписке међу сељачким масама истицали су се људи, који су руководили агитацијом и залазили у мањим групама у поједина села да би их одушевили за покрет. Власти их свуда називају именом »агитатори«, шаљу за њима потјере, хватају их или про-

---

[85]) »Српска Ријеч«, 204 од 3 X 1910.

[86]) Исто, 213 од 13 X 1910.

[87]) Исто. Постоји низ примјера заједничке сарадње Срба, Хрвата и Муслимана кметова и под турском управом: Буна попа Јовице 1834 г., Аврамовића буна 1857 и 1858 г. у Посавини, устанци у Б. Крајини и Херцеговини 1875—1878 гдје су уз Србе узели учешћа и Хрвати.

[88]) Цитирано писмо Симе Ераковића.

[89]) »Српска Ријеч«, 207 од 6 X 1910.

[90]) Зем. влада, Сарајево, 6027 през. од 29 IX 1910 (Рег.).

[91]) Исто, 6050 през. од 30 IX 1910 (Рег.).

[92]) Исто 6075/1910 (Рег.). Ту се у през. спису Зем. владе под наведеним бројем налази телеграм Заједничког министарства финансија у Бечу у коме се каже: »Erwägen, ob abgesehen vom Aufgebote von Gendarmerie und Militär nicht noch andere Verfügungen allg. Natur zu treffen waren«.

тјерују у родно мјесто.[93]) Под именом »агитатори«, или »страни агитатори«, није Влада замишљала можда агитаторе из које сусједне државе, него сељаке из других срезова, а за посао агитације нарочито су били спретни сељаци из прњаворског и градишког среза.

Чим се у Добоју сазнало да се у селу Српској Грапској налазе неки »страни агитатори«, послане су потјере да их похватају или протјерају. Такођер је јављено да је у селу Костајници преноћило око 50 сељака из неких других срезова, па су власти и у том правцу повеле извиде.[94])

Штаб за гушење покрета налазио се у Добоју. Одатле су Земаљској влади слали извјештаје: оба окружна претстојника Јакубовски и Фоглар, генерал Мишчевић, Команда жандармерије и старјешина добојске испоставе. Извјештаји су слати махом телеграфским путем и шифровано. Телеграфска служба радила је даноноћно без прекида и била одлично организована. Тако су се могле да врше брзе дислокације трупа и жандармерије у села гдје је избио покрет. Чим је избио покрет у Дубочцу и Косачама, послан је ритмајстор Раткин да растјера сељаке.[95])

Пошто је кретање сељака било усмјерено од Босанског Шамца према границама тузланског округа и сјеверне Босне, предузете су мјере да се то спријечи под сваку цијену. У томе се нарочито истакао окружни претстојник др. Фоглар, који је за то добио посебно признање од Земаљске владе.[96])

Скупивши се у Добоју, група од око 2000 сељака покушала је да 1 октобра пробије војнички кордон у Добоју и да се пребаци према Босни. Ту се десио једини случај да је војска употријебила ватрено оружје,[97]) којом приликом је неколико сељака рањено. Влада је у својим листовима крила овај случај употребе оружја, али се у извјештајима са терена види, да су војска и жандармерија предузимале »кундачења« сељака да би их растјерали.[98])

Када су се 1 октобра и у Босанском Шамцу почеле да скупљају групе сељака да би продрле у тузлански округ у циљу ширења покрета, генерал Мишчевић извјестио је Земаљску владу да се »покрет банди« у простору Шамац—Новиград—Оџак повећао, због чега су тамо упућена већа одјељења војске. У Босански Шамац су отишли такођер Јакубовски и Фоглар. Фоглар је, да би спријечио прелажење сељака преко Босне, наредио да се у Бос. Шамцу дигне платформа са моста.[99])

---

[93]) Исто, 6111 през. од 3 X 1910 (Рег.).
[94]) Исто, 6098 през. од 2 X 1910 (Рег.).
[95]) Исто, 6177 през. од 3 X 1910 (Рег.).
[96]) Исто, 6165 през. од 5 X 1910 (Рег.).
[97]) Према извјештају »Муслиманске Слоге« од 4 X 1910 г. бр. 70 рањена су два, а према писању »Српске Ријечи«, 205 од 4 X 1910, рањена су три сељака.
[98]) Зем. влада, Сарајево, 6253 през. од 6 X 1910 (Држ. архив, Сарајево).
[99]) Исто, 6120 през. од 3 X и 6157 и 6132 през. од 4 X 1910 (Рег.). Фоглар каже да је »Abtragen Brückenfeldes beantragt«.

Из новинских извјештаја, а и из кратке садржине брзојава и вијести са терена у дјеловоднику и стварном регистру Земаљске владе, види се да је између војске, жандармерије и Штрајфкора с једне и голоруких сељака с друге стране, вођена читава борба око прелаза преко Босне.

Ту су концентрисане најјаче војне снаге и цио оперативни штаб, а спрјечавање прелажења преко Босне онемогућавано је, како смо видјели, помоћу ватреног оружја и најгрубље силе. Сељацима је како пише »Муслиманска Слога«, једино код Которског пошло за руком да се пребаце преко Босне, али су убрзо били враћени. Властима је пошло за руком да онемогуће ту намјеру сељака, а тиме је уједно био сломљен и сам покрет.

Јакубовски је јавио Влади да је на села која су узела учешћа у покрету ударио контрибуцију да плате трошкове које је војска начинила у бањалучком округу приликом гушења покрета. И сам Пинтер предлагао је у свом извјештају Влади »да трошкове који су настали као посљедица покрета, као на пр. дневнице људима који су вршили процјену, а које је било веома тешко наћи, морају да плате кметови који носе кривицу«.[100])

У биљешкама у дјеловоднику и стварном регистру Земаљске владе има података из којих се види да су одликована многа лица која су се истакла у гушењу покрета.

Карактеристично је да Влада није ништа предузимала против Кочића и његове групе ,премда је сумњала да је с те стране потекла иницијатива за покрет. Влада није уопште хтјела да овом покрету даје шири публицитет, а подизањем једног велеиздајничког процеса, вијести о покрету не би се задржале само у земљи, што би знатно штетило престижу Аустро-Угарске у иностранству. Осим тога, Влада није имала ни сигурних доказа о кривици Кочића и његове групе за организацију покрета. Она је била задовољна да је цијела ствар прошла без тежих посљедица, које је она очекивала.

У једном повјерљивом акту Земаљске владе, што сам га преписао прије Другог свјетског рата, радећи у повјерљивом архиву тузланске области, каже се »да је влада сазнала како Кочић спрема у прољеће 1911 г. неку акцију у Бос. Крајини, односно да »Кочићева група ради на организовању сељака кметова«, па се наређује да се »свим силама има спријечити свако организовање сељака коме није циљ откуп кметова или њихово узајамно помагање«.[101])

Симо Ераковић не крије у свом писму од 10 маја 1950 г. да су се он и Кочић плашили да покрет не узме радикалнији карактер, због чега су смиривали сељаке, иначе би »зло прошли као народне бунције«.

---

[100]) Исто, 6507 през. од 19 X и цитирани Пинтеров извјештај Зем. влади у Сарајеву.

[101]) Исто, 1523 през. од 24 III 1911.

Др. Цистлеру није право што је покрет имао такав ток, ради чега он криви грађанске странке које су, по његовом схватању, оставиле на цједилу сељаке у најтежим моментима. Он каже да »нити међу сељацима није било ни једно херојско лице које би узело одговорност за догађаје и јуначки бранило политички значај и социјалну садржину тога покрета«. Очевидно је да др. Цистлер, који ово говори у најбољој намјери, не познаје довољно менталитет сељака из Бос. Крајине, који се као ни Давид Штрбац на суду никад сами не окривљују, али се на дјелу увијек показују одважни, а то је показао цио ток покрета.

Премда је покрет био угушен, влада се плашила да се идуће године опет не понови. О томе пише »Sarajevoer Tagblatt«: »Сигурно је да ће организација која већ постоји, бити до сљедеће јесени, кад се буде плаћао хак, тако изграђена, да је потребно предузети све мјере, како би се у даном моменту могло иступити са пуном енергијом«.[102])

Шта је Земаљска влада мислила о Кочићу и његовој групи, најбоље се видјело 1914 г. када је и група Кочићева стављена ван закона, а народни посланици су позатварани или отјерани у таоце. Кочић се налазио у душевној болници у Београду. Једнога од најактивнијих Кочићевих присталица дра Ђорђа Лазаревића, народног посланика, аустриске власти су убиле. Најтежа одмазда извршена је на сељацима Србима, којих је на хиљаде побијено, или су помрли по тамницама и интернацијама.

* * *

Мјере аустриских власти да се заштите интереси спахија и сретства за гушење покрета. Да би се још у току покрета спахијама обезбиједило редовно и тачно плаћање хака, влада је наредила подређеним органима власти, » да свом снагом припомогну агама да добију свој законити дио жетве«.[103])

»Купљење хака, пише »Sarajevoer Tagblatt«, вршено је уз асистенцију оружане снаге, а ко се противио, ишао је у затвор.« Властима је било тешко наћи сељаке за процјену љетине, јер се нико није хтио да прими; кметови среза прњаворског, послије угушеног покрета »премда су у принципу пристали да плате хак, нису хтјели да из својих редова одреде процјенитеље љетине«.[104])

Питнер пише о томе: »Што се тиче пасивне ресистенције у погледу хака, предузети су кораци да се љетина процјењује комисиски«... »Кметови су сходно предузетим мјерама власти платили хак, а дјеломично су се наравнали са агама. Остатак хака ће се, наравно, утјерати судбеним путем и биће прикупљен у току

[102]) »Sarajevoer Tagblatt«, 226 од 4 X 1910.

[103]) »Вечерњи Сарајевски лист«, 235 од 3 X 1910.

[104]) Зем. влада, Сарајево, 6827 през. од 2 XI 1910 (Рег.). У допису се каже да су аге инсистирали на процјени љетине. У извјештају се са узроцима сељачког покрета доводе у везу и субаше, који су нехумано поступали са кметовима.

два мјесеца... У Тешњу је хак присилно прикупљен, док је у Прњавору и Дервенти остала још половина. Најтеже је било вршити процјену хака у прњаворском срезу, јер није било лако наћи процјенитеља, којима је плаћана надница шест круна. У осталим крајевима те процјене, или још нису завршене (Добој, Нови, Приједор), или су свршене у мањој мјери (Б. Градишка, Бања Лука). Агама је речено да се не ослањају само на интервенцију власти, него да се и сами брину за своја права«. На крају предлаже да Штрајфкор остане дотле мобилисан, док се не изврши прикупљање хака или док се бар не уведе у пуну колотечину.[105])

Каквим су се сретствима служиле власти при прикупљању хака, свједоком је примјер у селу Вијачанима (Прњавор), гдје су послије угушеног покрета сељаци одбили да плате хак. Власти су ухапсиле 14 »коловођа«, а кметове су присилили да се записнички обавежу да ће платити хак.[106])

Слично Вијачанима помињу се још села: Мљачкавица (Б. Лука), Станари (Прњавор), Доњи Скугрић (Градачац), Војевац и Дубовик (Б. Крупа).[107])

Органи власти, који су гушили покрет не крију у својим извјештајима Влади, како су тукли и кундачили сељаке који су се бунили. Власти су сву пажњу обратили на »лов потстрекача«, које су судили ради »сметања јавног мира и реда и буне«.[108])

Сељаци су били мучени и на разне друге начине. Сељак Хрват Пејо Маринић из Врела (Дервента) дао је анкетној комисији Босанског сабора изјаву, да у затвору за 2½ дана није добио ни комадић хљеба. Премда је у затворску собу могло да стане једва 20 лица, стрпано их је 50, тако да су се могли само један уз другог прислонити. У соби су људи вршили нужду (»officium naturale«)«.[109])

У свом писму описује Ераковић мучење кметова овако: »У низовима повезани тежаци тјерају се у хапсане. Прњаворски и дервентски затвор пуни су кметова«.[110])

Ераковић је послао влади неколико оштрих телеграма ради пуштања похапшених сељака. Један од ових цитирамо: »Претстојник Келнер без икакве потребе као псе повезане сељаке у један ланац дотјерао и осудио на 14—21 дан затвора без икаквог права. Стога протествујем против таквог неуставног поступка. Молим заштиту за похапшене, узрујаност је велика, опасност још

---

[105]) Цитирани извјештај Зем. влади баруна Питнера.

[106]) Зем. влада, Сарајево, 6298 през. од 8 X 1910 (Рег.).

[107]) Исто, 6424 през. од 14 X 1910 (Рег.), 6539 през. од 20 X 1910 (Рег.), 6624 през. од 25 X 1910 (Рег.) и 6712 през. од 28 X 1910 (Рег.).

[108]) Исто, 6253 през. од 6 X 1910 (Рег.) и 6539 през. од 26 X 1910 (Рег.). За ознаку »кундачења« употребљавају се изрази: »Kolbenstoss geben«, или »Kolbenstoss bekommen«.

[109]) Стеногр. извј. бос. сабора 1910/11, III, 1016.

[110]) Цитирано писмо Симе Ераковића.

већа, лако би се могао повратити мир да се не догађају овакве бруталности«.[111])

Поједини котарски претстојници стављали су затвореним сељацима као услов да буду пуштени, ако изјаве да ће добровољно давати хак. То је био и разлог што је Ераковић опомињао кметове да издрже радије у затвору, него да дају изјаве о попуштању. Нарочито је баш претстојник Келнер тражио од ухапшених да изјаве да ће добровољно плаћати хак, па да их пусти из затвора.

Интервенције Кочића и Ераковића за пуштање кметова из затвора, није Влада уважавала. Из Питнеровог извјештаја се виде разлози због којих је то чињено. Питнер који је био у побуњеним крајевима 20—30 октобра пише: »Похапшених и суду предатих кметова има: Тешањ 6 политички осуђених и 14 предато суду: Прњавор 82 политички осуђено (не каже колико их је похапшено — В. Б.); сеоски котар Бања Лука 63, Градишка 9, испостава Оџак 11, Дервента око 60. Нисам нашао никаквог разлога, каже Питнер, да предложим Влади помиловање осуђених. Мишљења сам да би такво помиловање произвело најгори утисак. Ми не смијемо да се заваравамо да су се кметови покорили само пред силом, премда су се додуше пред силом одмах угели.« Изражавајући мишљење које смо напријед цитирали како би се покрет могао да понови још у већем опсегу, Питнер каже, да »кметови требало би да из покрета науче и стекну искуство, како сами својом помоћи, неће моћи ништа да постигну«.[112])

У покрету је владало потпуно другарство и слога. Није забиљежен ни један случај издаје.[113]) Кметови су чак заједнички ишли и демонстративно тражили од котарских претстојника да пусте њихове похапшене другове. Такав случај се догодио у самом Прњавору када је 12 октобра дошло пред »конак« (зграда Котарског уреда) око 300 сељака који су тражили да котарски претстојник пусти похапшене кметове. Сељаци су опколили зграду, али је интервенцијом жандарма успјело да се сељаци удаље.[114])

Сличан случај се десио у Станарима (Прњавор), када је око 30 сељака покушало да отму похапшене. »Нећемо да идемо док их не ослободимо«, викали су сељаци. На заповјед Јакубовског који се ту налазио, жандарми су »навалили на свјетину и када је неки од њих добио ударац кундаком (»Kolbenstoss«), почели су сељаци да бјеже сваки својој кући«.[115])

---

[111]) Зем. влада, Сарајево, 6158 през. од 4 X 1910 (Рег.). Влада није уважила Ераковићеву молбу, нити ма којег посланика који је тражио да се похапшени сељаци пусте из затвора.

[112]) Цитирани извјештај Зем. влади баруна Питнера. Барун Бенко, цивилни адлатус Зем. владе у Сарајеву, одлучно је одбио посланика Симића, када је овај молио да се пусте похапшени сељаци. То су нарочито истакли владини листови (»Sar. Tagblatt«, 226 од 4 X 1910).

[113]) Помиње се само случај, како се неки Алекса Гвоздаревић из Девенте, субаша Рамизбега Беговића није хтио да придружи покрету, него је чак пуцао из двоцјевке на сељаке (»Српска Ријеч«, 213 од 13 X 1910).

[114]) Зем. влада, Сарајево, 6384 през. од 12 X 1910 (Рег.).

[115]) Исто, 6253 през. од 6 X 1910 (Рег.).

Број похапшених што га наводи Питнер, не одговара ни из далека стварности. Сељака је много више хапшено, само су многи послије одлежавања казне која није била дуга, одлазили кућама.

Новинским вјестима се у погледу броја похапшених не може поклонити пуна пажња, јер новине нису могле да добивају извјештаје од власти о броју похапшених.[116])

Потребно је напоменути да су затвореници мучени у затвору слабом и недовољном исхраном. Они су напросто гладовали, а власти су забрањивале да им се дотури храна.

Називи који су давани покрету у току његова трајања. У президијалним списима бив. Земаљске владе налазимо разне називе сељачког покрета у току његова трајања. Најуобичајенији је назив: »покрет кметова« и »аграрни покрет« (Kmetenbewegung и Agrarbewegung«). Осим тога за покрет се каже да су то »немири«, »покрет банди«, »аграрна ренитенца«, »устанички покрет« и сл. Учесници у покрету сељаци, често се називају »бандом«.

У дневној штампи се налазе многобројни називи који су давани покрету. »Српска Ријеч« га стално назива »манифестацијом«, хтијући на тај начин да отупи оштрицу покрета. Али се понекад у дописима нађе и назив: »аграрни немири«, »тежачки покрет« и сл.

Штампа, која је заступала становиште спахија, надметала се да покрету надјене што револуционарнији назив. У томе је предњачила »Муслиманска Слога« Адемаге Мешића, која је сељачки покрет звала: »побуном кметова«, кметовским демонстрацијама« итд.

Ми смо напријед поменули да су сами сељаци давали своме покрету понегдје и назив штрајка, премда се не да установити да је он тако опћенито називан. Ераковић каже да не зна за такав назив, а također га доктор Цистлер не назива штрајком. У »Гласу Слободе« се покрет ни на једном мјесту не назива штрајком. Па ипак је тачно да су га негдје сељаци сами тако називали. То се види из једног дописа из Дервенте »Српској Ријечи«, гдје се помиње неки Пејо Гусак за кога се каже да је »објеђивао сељаке штрајкаче« (т. ј. учеснике у покрету — В. Б.). [117]) Кмет Саво Љубојевић из Влакнице у једној изјави Саборској комисији назива покрет »штрајком«. Он је рекао: »Нас десет тежака из Влакнице, а пет из Брусника ухапшени смо послије штрајка на 4—5 дана и одлежали по 7 дана«.[118])

---

[116]) »Глас Слободе«, 81 од 7 XII 1910, говори о 200 ухапшених сељака у Бања Луци, против којих се води »казнена истрага у правцу злочинства буне, сметања јавног мира и јавног насиља«. Владини листови не помињу број похапшених, једино што подвлаче да ће влада предузети репресалије и пријети »коловођама« покрета.

[117]) »Српска Ријеч«, 213 од 13 X 1910.

[118]) Стеногр. извј. бос. херц. сабора 1910/11, III, 1016. У сарајевском часопису »Преглед« од 1948 г. написао је Тодор Крушевац чланак »Сељачки покрет 1910 — штрајк«. Крушевац се приликом проучавања грађе о покрету, није служио ни архивском грађом из Државног архива у Сарајеву, а исто

И у владиним повјерљивим актима се понегдје наиђе на на-
зиве »streikende Kmeten« и »revoltierende Kmeten«.[119])

Нису само сељаци свој покрет називали штрајком, премда не
и опћенито, него су и ђаци средњих школа, учесници у тајним
ђачким организацијама, протествујући против какве самовоље
школских или политичких власти, обустављали посјећивање
школе, називајући то штрајком. Таквих примјера је било у Босни
доста, нарочито у Сарајеву и Тузли.

Није тешко погодити ради чега је тај назив продро и међу
учеснике сељачког покрета. Међу кметовима је било и експро-
присаних сељака и кметова, који су повремено радили у инду-
стриским предузећима као најамни радници. Они су и сами узи-
мали учешћа у штрајковима и знали су да је то једно од најјачих
борбених сретстава радника за постизање неког постављеног
циља. Није искључено да је међу сељацима још увијек живјела
успомена на велики генерални штрајк из 1906 који је био не
само у Сарајеву, него и по другим већим мјестима у Босни и
Херцеговини.

Међутим нема никаквог основа да је давање назива »штрајк«
сељачком покрету, имало какве везе са учешћем вођства Социјал-
демократске партије у покрету. Тадањи секретар Главног одбора
Партије Хрисафовић недавно ми је усмено изјавио, да »вођство
Социјал-демократске партије није имало никаквог учешћа у орга-
низовању сељачког покрета, о чијем почетку је вођство Партије
извјестио неки Мирко или Марко Ивезић из Бос. Новог«.

»О покрету се, каже Хрисафовић, расправљало у Главном
одбору, па се тим поводом стало на становиште да иако радничке
масе не могу судјеловати у покрету, потребно је да га прате са
интересом, а ако се пренесе у град, да га помажу«. Хрисафовић ми
је даље рекао, да је барун Питнер звао вођство Партије и рекао,
да »Партија нема шта да тражи на селу, јер је домен њеног дје-
ловања град«.

Слично тврди и др. Цистлер у цитираном писму: »Социјал-
демократска партија није у организовању тога покрета учество-
вала, али га је пратила и о томе писала«.

Земаљска влада није у писању »Гласа Слободе« и заступању
становишта облигаторног откупа кметова видјела опасну револу-
ционарну радњу, па није ни плијенила чланака који су о том пи-
сали. Како се види из новинских вијести, скупштине је забрањи-
вала у крајевима у близини сељачког покрета, док су на пр. у

тако није искористио грађу владиних листова »Sarajevoer Tagblatta« и
»Bosnische Post«. Стога се он позива само на један податак којим он тумачи
назив штрајк, који је употребљаван за ознаку сељачког покрета. То је
случај сељака из села Влакнице, који је и у овом чланку цитиран. Ђорђе
Крстић иде још даље и не наводећи никаквих доказа, даје сељачком по-
крету карактеристику штрајка: »Штрајку је била сврха да се ускрати давање
трећине.« (Види: Босна и Херцеговина као привредно подручје стр. 70).

[119]) Зем. влада, Сарајево, 6093 през. од 2 X 1910 (Рег.) и 6519 през. од
19 X 1910 (Рег.).

Херцеговини скупштине одржаване, јер се тамо није јавио покрет. Чак ни проглас, што га је у вези са одржавањем скупштина издао Главни одбор Партије и штампао у 64 броју »Гласа Слободе«, није заплијењен, премда је био врло борбен.

Вођство Социјал-демократске партије, није ни у вези са сељачким покретом, као ни у аграрном питању заузело правилан став. То објашњава друг Ђуро Пуцар-Стари на сљедећи начин: »Површна схватања и крупна идеолошка застрањивања младе социјалне демократије у Босни и Херцеговини, онемогућила су да пробуђена радничка класа повеже своју борбу са потлаченим, експлоатисаним сељаштвом и да на тај начин постане водећа политичка снага у земљи. Карактеристично је да 1910 године, када је дошло до разних побуна сељаштва у Босанској Крајини, побуна коју су сељаци називали штрајком, вођство Социјал-демократске партије није прихватило тај борбени и револуционарни корак сељачких маса који су устали против феудалног и националног поробљавања«.[120])

Одјек покрета у штампи изван Босне. Не знамо да ли је инострана јавност сазнала шта о покрету и како је на то реаговала. Аустро-угарским властима очевидно није било по вољи да се о покрету много говори и пише и у самој Босни, а камо ли ван Босне. Из домаће штампе сазнајемо да су неки листови у Мађарској, Аустрији и Хрватској сазнали за покрет и писали о њему.

Мађарској влади близак лист »Pester Loyd« у Будим-Пешти посветио је повелик чланак покрету, донијевши га у броју од 5 октобра 1910 г. под насловом »Аграрни немири у Босни«. Чланак је тенденциозно написан с очевидном намјером да угоди босанском беговату са којим су Мађари у спровођењу својих политичких циљева према Босни рачунали. У чланку се између осталог каже да је »морала бити употребљена велика војничка снага да се испади и покрети на тисуће бројеће фанатизиране масе сељака запријече«. Обара се на »српске заступнике, који обећаше пред изборе сељацима гладним земље, да ће им они помоћи да се дочепају потпуног и непријепорног посједа земље, која једино припада муслиманским посједницима«. Даље се каже да се »приликом покушаја сељака да пријеђу Босну код Руданке супротставила једна кумпанија војника... маса се успротивила, дошло је до сукоба с војништвом, при чему су четири сељака бајонетама лако рањени«. »Нема јамачно никакве сумње, каже се даље, да наши драги сусједи онамо с ону страну Дрине, ако ништа, а оно макар с великим интересом прате покрет босанских сељака«... »Три батаљуна војника диригована су у побуњено подручје, издана је заповјест изврсно организованој жандармерији, која би једина била кадра да обустави напредовање овога покрета.«

Овај чланак је у цијелости пренио »Мусават« у бр. 82 од 8 октобра 1910 г.

---

[120]) Ђуро Пуцар-Стари, цит. дј., 7.

За вријеме трајања сељачког покрета »Српска Ријеч« је имала засебну рубрику »Одјек сељачких манифестација«, али није доносила никаквих извода из стране штампе, напомињући једино да се страна штампа бави покретом називајући га »немирима«.

Босанске новине које су иколико са симпатијама пратиле покрет, или заступале рјешење аграрног питања облигаторним откупом, цитирале су чланак аустриског професора Карла Гринберга, што га је он написао 1910 г. у бечком »Die neue Zeit« под насловом »Аграрни односи и проблеми аграрног ослобођења у Босни и Херцеговини«. Др. Гринберг је припадао оној фракцији аустриских политичара који су сматрали да ће Аустрија са много мање трзавица владати Босном и успјешније је експлоатисати, ако задовољи сељачке масе које су у већини биле кметовске. Он је прорачунао да би се босански кметови, ако би остао дотадањи темпо откупа, могли факултативним откупом да ослободе тек 2025 године.

Званични орган хрватске владе, загребачке »Народне Новине«, писале су о аграрном покрету, бранећи интересе ага и бегова и денунцирајући као потстрекаче покрета »ришћане и њихове заступнике у Босни«.

Витомир Корађ, написао је у »Праву народа« чланак под насловом »Сељачки покрет у Босни« у коме оштро напада »господске странке у Босанском сабору, које је влада почела придобијати ситним концесијама да би пристале на њен приједлог о факултативном откупу кметова, односно о трајном учвршћењу кметства у Босни и Херцеговини« . . . »И управо у то доба букнули су покрети преварених и израбљених босанских сељака против кметства«. (»Глас Слободе« бр. 67 од 19 октобра 1910).

Политички карактер сељачких покрета. Земаљска влада се не би много предомишљала да даде покрету и политички карактер и да за његову организацију оптужи Србију, да је за то имала ма и најмањих доказа. Она се није могла ослонити само на писање себи наклоњене клерикалне и земљопосједничке штампе, која је, да би код Владе што више учврстила рјешење о факултативном откупу, окривљавала и Србију као учесника у организовању покрета. Посланик »Народове« групе Васиљ Грђић, одбијајући рекриминације бачене на Србе у вези са покретом, рекао је поводом буџетске дебате у Босанском сабору 1911 године: »Чак су неки доводили ово у везу са Београдом, те су српски динари већ свуда летјели«.[121])

Питање угушења сељачког покрета и досљедног спровођења факултативног откупа, није било само питање престижа владајућих аустро-угарских кругова у Босни, него се ишло и за тим да се Босна и Херцеговина и надаље задрже као колоније, давањем претежном дијелу босанског становништва-сељаштву, што мање економске независности. Влада је свакако рачунала и на

[121]) Стен. извјешт. бос. херц. сабора 1910/11, III, 1059.

потпору беговата у спровођењу своје политике која се заснивала на принципу »подијели па владај«.

Влада је у сељачком покрету видјела кршење постојећих законских прописа и противљења царском рескрипту, па га је сматрала револуционарним актом. То се види из одлучног писања владиних листова. »Вечерњи Сарајевски Лист« писао је у почетку покрета, да се покрет »изравно коси са законом и законитим поретком, а сељаци се хоће да извуку испод једне законске своје дужности«.[122])

»Bosnische Post« је још оштрије писала: »То се може називати како се год жели: манифестација или демонстрација, али све дотле док кметови одбијају плаћање хака, они чине незакониту радњу, па према томе, таква акција нема демонстративан, него револуционаран карактер и у тому грму лежи зец«.[123])

Стога су Владини листови наглашавали предузимање »опсежних мјера да би се покрет у заметку угушио«. Они су пријетили репресалијама и упозоравали Србе посланике да Влада неће ни за длаку попустити.[124])

Сам Заједнички министар финансија барун Буријан, увјеравао је депутацију муслиманских земљопосједника да је »царски рескрипт најбоља гаранција за рјешење аграрног питања факултативним откупом; све кад би у Сабору био изгласан закон о облигаторном откупу, то још увијек није закон«.[125])

Буријанов шеф одјељења Ритер фон Хоровиц, изјавио је дописнику »Agramer Tagblatt-а« у току сељачког покрета: »Ми смо безусловно за факултативни откуп. Ни у ком случају нећемо испунити захтјев Срба да се кметовско питање ријеши облигатним откупом. Не знамо, да ли ће Срби истрајати у Сабору на овом захтјеву, али требало би сами да увиде, да су њихови захтјеви немогући«.[126])

Влада је знала, да бегоҭат има велики утицај на непросвјећене муслиманске масе и да ће га овај моћи да држи подаље од Срба, као што је то учинио католички клер у односу на Хрвате сељаке. Здружене заједничким класним интересима, а подједнако економски угњетаване могле би српске, хрватске и муслиманске масе у даном моменту да се дигну и да затраже и своју политичку слободу.

---

[122]) »Вечерњи Сарајевски Лист«, 240 од 8 X 1910.

[123]) »Bosnische Post«, Сарајево, 227 од 5 X 1910.

[124]) »Вечерњи Сарајевски Лист«, 235 од 31 X 1910. У листу се каже да је влада »прихватила опсежне мјере да се успостави и уздржи поредак«. У бр. 237 истог листа каже се да су »неки коловође у овом покрету ипак ухваћени и биће по заслузи кажњени«.

[125]) »Bosnische Post«, бр. 245 од 26 X 1910 одлучно наглашава да »критиковање царског писма није дозвољено«, сам барун Буријан рекао је у бечко-пештанским делегацијама да је »не само присталица и заговорник факултативног откупа кметова, него је и одлучан противник облигаторног откупа, јер га сматра великом опасношћу по сигурност и мир у земљи, а такав откуп није ни потребан, ни целисходан« (»Српска Ријеч«, 235 од 10 XI 1910).

[126]) »Српска Ријеч«, 257 од 10 X 1910.

* * *

У вези са сељачким покретом у Босанској Крајини и дјеломично у Посавини, аустро-угарске власти су одмах у почетку донијеле одлуку да га свим средствима у заметку угуше. Премда сељаци нису имали оружја и премда су ушли у покрет осамљени, није пошло за руком аустро-угарским властима да га одмах угуше. Покрет се елементарном снагом преносио из села у село, из среза у срез, утишавао се и поново распламсавао и као поплава носио усталасане и побуњене сељачке масе. Колико год је правац покрета сељачких маса имао одређен циљ, т. ј. ширити се према Дрини да би се на Аустро-Угарску извршио и политички притисак и показало да народ тежи за својим ослобођењем, толико је његова тенденција била да се проширује и на остале крајеве Босне и Херцеговине. То су аустро-угарске власти брзо прозреле и предузеле енергичне мјере да се спријечи ширење покрета према централној Босни, а у Херцеговини се нису ни показивали знаци покрета, па чак ни отпор против плаћања хака. Како је тада свемоћном баруну Питнеру пошло за руком да паралише херцеговачке кметове, чија је борбеност од вајкада позната, то нам није досад познато.

Премда су сељаци ишли голоруки, аустро-угарске власти су страховале да се масовно кретање кметова не претвори у оружани сукоб. И сами сељаци, односно она непозната рука која је управљала покретом, знала је да насилно супростављање оружаној сили тада моћне и одлично наоружане војске, жандармерије и Штрајфкора, могло да доведе у питање читаву ствар. Не само што би покрет био одмах крваво угушен, него би био онемогућен и масовни протест у какав је израстао сељачки покрет кад су масе дошле до Добоја. И управо за то, да би се постигао бар тај циљ, сељаци су се служили сваковрсним лукавством, као да се тобоже не противе власти, него само својим господарима спахијама.

Покрет, који је сељаке стајао тешких материјалних жртава и разног прегарања, није успио. У Босанском сабору је изгласано рјешење аграрног питања факултативним откупом, а то значи да су кметовски односи били у недогледност продужени и да је кмет и надаље био препуштен на милост и немилост кметодерима свих врста. Кочић и његова група наставили су своја ранија настојања, што се види и из напријед цитираног повјерљивог акта Земаљске владе, али су се прилике у Европи у вези са развитком империјалистичких тежња појединих држава и сувише компликовале и брзо развијале.

Аустро-угарске власти извршиле су 1914—1918 крваву одмазду над слободољубивим босанким сељаком. Оне су се наплатиле за све његове буне и покрете од окупације па до Првог свјетског рата. Десетинама хиљада сељака, нарочито Срба, било је путем пријеких судова или без одлуке ових, побијено, док су многи

помрли у тамницама, интернацијама, или су несвјесно гинули на фронтовима бранећи туђинске интересе. Али су се они и у таквој ситуацији отријезнили и масовно су ступали борећи се у српској војсци као добровољци против централних сила на фронтовима Добруџе и на Солунском фронту.

Аграрно питање било је 1918 године рјешено одозго, али је сељак остао и надаље роб капиталиста и његово материјално стање, није се много разликовало од ранијег. У селу су се стварале оштре класне супротности, стварали су се бројни богати сељаци-кулаци који су вршили исте оне експлоататорске радње, какве су вршили грађански зеленаши. Задржавањем великог земљишног посједа у рукама појединаца, сељак се није могао да бори са конкуренцијом јевтинијих и квалитативно бољих земаљских производа на тржишту, уза све то оптерећен великим порезима према држави, непросвјећен и неписмен, а потпуно ограђен од утицаја радничког покрета, сељак је сиромашио и пропадао,

Покрет у Босанској Крајини и Посавини није донио обесправљеном босанском кмету оно за чим је он тежио, али је он ипак у својој основи био и прогресиван и револуционаран. Он је допринио расклимавању Аустро-Угарске монархије, скрпарене од многобројних незадовољних и угњетаваних народа.

Голоруки босански сељаци испољили су у сељачком покрету 1910 г. не само снагу, него такође одлучност и дисциплину, а нарочито незадовољство и мржњу против Аустро-Угарске као окупаторке и против домаћих угњетача.

Крв проливена 1910 г. означавала је тада само симбол, само пријетњу и доказ спремности да се за потпуну националну слободу поднесу крајње жртве. Доказ за то дала нам је Народноослободилачка борба 1941—1945 године.